

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
Навчально-науковий інститут «Каразінський інститут міжнародних відносин
та туристичного бізнесу»
Кафедра світової політики, дипломатії та туристичного бізнесу

ДО ЗАХИСТУ
завідувач кафедри
світової політики, дипломатії та
туристичного бізнесу
доц. Парфіненко А.Ю.

Кваліфікаційна бакалаврська робота

на тему: «**ТЕМНИЙ ТУРИЗМ ЯК СПОСІБ ЗБЕРЕЖЕННЯ
ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ В УКРАЇНІ**»

Виконала: студент 4 курсу, групи УТМ-41
Спеціальності 242 «Туризм»

Скляренко Анастасія Ігорівна

(прізвище та ініціали)

Керівник: к.екон.н., доц. Сідоров М.В.

(прізвище та ініціали)

Рецензент: : к.екон.н., доц. Коваленко Р.С.

(прізвище та ініціали)

Підсумкова оцінка:

за національною шкалою: _____

кількість балів: _____

Голова Екзаменаційної комісії

(підпис)

Покоłodна М.М.
(прізвище та ініціали)

Харків – 2025 року

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Навчально-науковий інститут «Каразінський інститут міжнародних відносин та туристичного бізнесу»

Кафедра світової політики, дипломатії та туристичного бізнесу

Рівень вищої освіти (освітньо-кваліфікаційний рівень) перший (бакалаврський)

Напрямок підготовки

Спеціальність 242 «Туризм»

ЗАТВЕРДЖУЮ

завідувач кафедри
світової політики, дипломатії та
туристичного бізнесу
доц. Анатолій ПАРФІНЕНКО

“ _____ ” _____ 2025 року

ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ БАКАЛАВРСЬКУ РОБОТУ (ПРОЕКТ)

Скляренко Анастасія Ігорівна

(прізвище, ім'я, по батькові студента)

1. Тема роботи «Темний туризм як спосіб збереження історичної пам'яті»

керівник роботи Сідоров Михайло Вадимович, к.е.н., доцент

(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом по університету від «04».04.2025 № 4002-5/893

2. Строк подання студентом роботи 09.05.2025р.

3. Перелік питань, які потрібно розробити

Дослідити сутність та визначення поняття «темний туризм»; розглянути класифікацію темного туризму; вивчити закордонний досвід розвитку темного туризму; оцінити ресурсний потенціал розвитку темного туризму в Україні; проаналізувати стан розвитку темного туризму в країні; визначити перспективи розвитку темного туризму.

4. План роботи

№ з/п	Назви етапів роботи
1	Розділ 1. Теоретичні аспекти дослідження темного туризму
2	Розділ 2. Оцінка впливу темного туризму на збереження історичної пам'яті

5. Дата видачі завдання 12.11.2024 р.

Студент

підпис

А. І. Скляренко

ініціали, прізвище

Керівник роботи

підпис

М. В. Сідоров

ініціали, прізвище

АНОТАЦІЯ

Скляренко А. І. «Темний туризм як спосіб збереження історичної пам'яті»

Роботу присвячено дослідженню темного туризму як способу збереження історичної пам'яті. Досліджено сутність і основні підходи до визначення поняття «темний туризм». Детально розглянуто класифікацію його форм і проявів залежно від мотивації туристів, типів об'єктів та контексту подій. Вивчено закордонний досвід розвитку темного туризму. Проведено оцінку ресурсного потенціалу розвитку темного туризму в Україні, з урахуванням наявних об'єктів пам'яті, інфраструктурних можливостей і суспільного запиту. Проаналізовано сучасний стан темного туризму в Україні, окреслено ключові проблеми та бар'єри для його активізації. На основі проведеного аналізу визначено перспективні напрями розвитку темного туризму в контексті національної політики пам'яті, туристичної стратегії та освітньо-культурної діяльності.

Ключові слова: темний туризм, туристичний потенціал, туризм, туристичні ресурси

ANNOTATION

Sklyarenko A. Dark Tourism as a Means of Preserving Historical Memory

This paper explores dark tourism as a mechanism for preserving historical memory and shaping collective identity. The research delves into the conceptual foundations of dark tourism, examining its definitions and the principal theoretical approaches to the phenomenon. A detailed classification of dark tourism forms is presented, structured around visitor motivations, types of sites, and historical contexts.

The paper analyzes international experiences in the development of dark tourism, with particular reference to case studies from the United Kingdom, Germany, Poland, and Japan. Special attention is given to assessing the resource potential for dark tourism in Ukraine, taking into account memorial sites, infrastructure capabilities, and societal demand.

The current state of dark tourism in Ukraine is examined, and key challenges and barriers to its expansion are identified. Based on the conducted analysis, the paper outlines strategic directions for the further development of dark tourism in alignment with national memory policy, tourism strategy, and cultural-educational initiatives.

Keywords: dark tourism, tourism potential, tourism development, tourism resources

ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ 1. Теоретичні аспекти дослідження темного туризму	5
1.1. Сутність та визначення поняття «темний туризм»	5
1.2. Класифікація темного туризму	10
1.3. Закордонний досвід розвитку темного туризму	16
Розділ 2. Аналіз впливу темного туризму на збереження історичної пам'яті по Україні	20
2.1. Ресурсний потенціал розвитку темного туризму України	20
2.2. Аналіз та стан розвитку темного туризму в країні	30
2.3. Перспективи розвитку темного туризму в Україні	41
Висновки	55
Список використаних джерел	59
Додатки	67

ВСТУП

Актуальність обраної теми. Туризм традиційно асоціюється з позитивними емоціями, новими враженнями, пізнанням світу та відпочинком. Все-таки це новий досвід, метод пізнання світу, розваги, а для багатьох – звичний метод відпочинку. Проте є деякі види туризму, що викликають змішані відчуття в силу особливостей концепцій, на яких будуються. Один із найбільш цікавих та популярних для дослідження типів – «темний» туризм. Він несе в собі унікальний феномен – поєднання трагедії, незабутнього емоційного досвіду та історичної передісторії. Водночас в сфері туризму він став важливою галуззю, яка в останній час набирала обертів, в першу чергу таку зростаючу динаміку пов'язуємо, звісно, з повномасштабним вторгненням в Україну, Палестино-Ізраїльським воєнним конфліктом та низкою менш вагомих для всесвітньої спільноти але не менш жахливими збройними сутичками по всьому світу. Місця, пов'язані з трагедіями минулого та теперішнього, дедалі частіше стають осередками культурної пам'яті, закликаючи до осмислення історії, збереження спільної спадщини та уникнення подібних катастроф у майбутньому.

Ступінь вивченості проблеми. Дослідженням займається чимало вітчизняних науковців, зокрема: Сардак С.Е., Бордун О.Ю., Борчук С.М., Тищенко І.А., Паньків Н.М. Вагомий науковий вклад внесли вчені кафедри туристичного бізнесу та країнознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна: Парфіненко А.Ю., Панова І.О., Подлепіна П. О., Кучечук Л. В. та ін.

Об'єкт дослідження – туристична діяльність, спрямована на відвідування місць, пов'язаних з трагедіями, конфліктами, катастрофами та масовими смертями.

Предмет дослідження – темний туризм як спосіб збереження історичної пам'яті.

Мета бакалаврської роботи – проаналізувати темний туризм як соціокультурний феномен, дослідити його роль у збереженні історичної пам’яті та окреслити можливі перспективи розвитку.

Завдання, які були поставлені для досягнення мети:

- дослідити сутність та визначення поняття «темний туризм»;
- розглянути класифікацію темного туризму;
- вивчити закордонний досвід розвитку темного туризму;
- оцінити ресурсний потенціал розвитку темного туризму України;
- проаналізувати стан розвитку темного туризму в країні;
- визначити перспективи розвитку темного туризму в Україні.

Для досягнення поставленої мети в роботі було використано такі *методи* дослідження: аналітичний, оціночний, статистичний, графічний, порівняльний, описовий.

Інформаційну базу дослідження нормативно-правові акти України та інших країн, наукові публікації з питань темного туризму та збереження історичної пам’яті, довідкова література, аналітичні й статистичні дані міжнародних організацій, матеріали офіційних веб-сайтів туристичних підприємств і установ, результати, одержані автором у процесі власних досліджень.

Структурно робота складається зі вступу, двох розділів, висновків; містить 69 сторінок тексту, 10 рисунків, 3 додатки. Список джерел включає 72 найменування літератури.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕМНОГО ТУРИЗМУ

1.1. Сутність та визначення поняття «темний туризм»

Містика, смерть і катастрофи завжди привертала увагу мільйонів людей у всьому світі. Одні, переживши трагедії, не можуть навіть бути поруч із такими місцями. Інші – навпаки, прагнуть осмислити пережите. Є й ті, хто не був свідком подій, але відчуває потребу побачити місця трагедій. Саме так виникає інтерес до одного з найсуперечливіших видів подорожей сучасності – темного туризму, що потребує глибшого наукового осмислення його сутності.

«Темний» туризм (танатотуризм, чорний туризм, похмурий туризм) – специфічний тип туризму, який визначається відвідуванням дестинацій, історично пов'язаних зі смертями та людським горем. Людей приваблюють ці місця завдяки їх історичній значущості, містичності та самою думкою про можливі печальні чи жахливі емоції, які потенційні туристи можуть пережити особисто [24].

Деякі науковці надають відмінну від цієї інтерпретацію, при цьому зберігаючи головний зміст. Так, професори Дж. Ленон та М. Фолі у 1996 році у своїй книзі «Dark Tourism: The Attraction of Death and Disaster», визначили даний тип туризму як «дію», подорож до місць смерті, трагедій і страждань» [22; 25]. Крім того у творі було зазначено мету танатотуризму, а саме – вшанування пам'яті трагічних чи жахливих подій в історії людства та перетворення цих подій на туристичні ресурси. Проте наразі, вітчизняні та зарубіжні експерти ще не сформували єдиної думки щодо визначення та сутності поняття «dark tourism» через брак доказів щодо часу та способу офіційного оформлення цього явища [22; 27]. Доповнюючи це дослідження, Е. Сітон в науковій статті «Guided by the dark: from thanatopsis to thanatourism» запропонував визначення «танатотуризм» [30]. А Дункан Лайт

зазначає, що танатотуризм – це «будь-яка форма туризму пов'язана зі смертю, трагедією чи злочином» [30].

Вітчизняні дослідники також активно вивчають феномен «темного» туризму. О. Бордун, коротко описує цей термін як «туризм до місць, історично пов'язаних зі смертю і трагедіями» [5]. Максим Хохлов узагальнює цей тип туризму як «націлений на осмислення історичних подій, збереження пам'яті, а також розуміння культурного контексту та етичних викликів», що частково розкриває тему консервації пам'яті, наголошуючи на значній ролі похмурого туризму у цьому процесі [16].

Сама концепція «темного» туризму охоплює декілька категорій локацій, до яких належать як звичайні поховальні місця, так і воєнні полігони, мавзолеї, місця, пов'язані з масовими вбивствами або терористичними актами, а також будівлі, чиї господарі вже пішли з життя [19]. Варто зазначити, що цей вид туризму тривалий час не сприймався як той з якого походить повноцінний туристичний продукт ні потенційними туристами, ні представниками індустрії туристичних послуг, ані самими науковцями [27]. Лише на початку 1990-х років темний туризм почав утверджуватися як затребуваний напрям.

Поглиблюючись у історію, варто згадати гладіаторські бої у Колізеї або публічні страти і тортури у Середньовіччі. Вони були популярні серед робітничого класу та серед панівної ланки того часу. Зацікавленість темою смерті вже тоді супроводжувала людей. І цей інтерес лише посилювався у період романтизму кінця 18-ого та початку 19-ого століть із такими пам'ятками, як Ватерлоо та руїни Помпеї [54].

Виникнення терміну також стало основою для розвитку різноманітних концепцій, які трактують танатотуризм не лише як відвідування трагічних локацій, а як соціокультурний феномен. У зв'язку з цим постає питання визначення того, хто все-таки є споживачами таких подорожей.

Визначити цільовий сегмент туристів, яких може зацікавити даний різновид турів за демографічними чи географічними ознаками, майже не є

можливим, адже в залежності від особистих мотивів, ситуацій, що можуть розвернутися у країні, особливостей культури та релігії, потенційним відвідувачем може стати кожен, іноді навіть несвідомо.

А от власне визначити мотивацію, яка сприяє залученню конкретної особи до місць трагедій чи містифікованих об'єктів, визначити абсолютно доцільно. Усього виділяємо чотири основні категорії замотивованих відвідувачів (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Типологія туристів темного туризму за мотивацією відвідування

Категорія	Характеристика	Приклади мотивації
Темний досвід	Люди, що захоплюються незвичним, дивовижним, ненормальним. Хочуть відчувати сильне емоційне переживання. Спостерігається хворобливо допитливий інтерес окремих осіб до смерті та власне акту спостереження за трагедією.	Екскурсія до 30-кілометрової зони Відчуження задля отримання «дози дофаміну», емоційних вражень, бажання відчувати «енергію» того катастрофічного дня та наслідків.
Захопливе дозвілля	Туристи мають емоційний зв'язок з подіями та/або загиблими людьми. Бажають побачити реальність, а не картинку на просторах інтернету. Часто зацікавлені поп-культурою.	Відвідання будинку Елвіса Преслі «Грейсленд», або місця похоронення Мерілін Монро на Вествудському кладовищі.
Унікальний досвід навчання	Люди, що зазвичай не є емоційно заглибленими в історію місця/трагедії/катастрофи. Відсутність інтересу до темного туризму. Пізнавальний відпочинок, з освітньою чи дослідницькою метою, без вшанування.	Подорож до музею Голокосту в США з метою рекреації подій, фотографування та детального аналізу окремих об'єктів для подальшого написання дослідницької статті.
Повсякденна цікавість	Пасивні рекреаційні відвідувачі, що проводять звичайний огляд пам'ятки. Також «випадкові» мандрівники, що просто натрапили на дане місце. Повна відсутність наміру відвідати місця, які пов'язані зі смертю або трагедіями.	Туристи у США випадково, під час екскурсії містом натрапляють на меморіал Ground Zero, навіть не знаючи його значення. Його відвідування не було у планах цих людей, і є просто випадковістю.

Складено автором за матеріалами: [25]

Як видно з таблиці, «темний» туризм охоплює дуже широку аудиторію, вона варіюється від глибоко залучених осіб до тих, хто навіть уявлення не має про цей тип туризму. Туризм трагедій – не цільне явище. І при розробці турів

даний факт варто враховувати, розробляючи окремі підходи до кожної категорії туристів, аби виправдати їх очікування та наситити тур якомога більшою кількістю дійсно корисної інформації. Держава в свою чергу має сфокусуватися на збереженні пам'яток танатотуризму, оскільки вони є важливою частиною культурної спадщини.

Варто зазначити, що музеєфікація та меморіалізація є різновидом підтримки історичної пам'яті шляхом перетворення культурно-історичних, природних об'єктів та пам'яток мистецтва на музеї та меморіали, що сприяють довготривалому збереженню спадщини під пильним наглядом людей. Це дуже важливий інструмент у «темному» туризмі.

Хоча меморіалізація виконує інші функції на відміну від музеєфікації. Друге передбачає більш науковий підхід, систематизацію інформації та подальше експонування об'єкту. Меморіали ж створюються задля вшанування пам'яті та є прикладом для рефлексії суспільства щодо трагічних подій.

Існує декілька основних типів меморіалів, кожен з них має свої риси та значення. Вони бувають архітектурними, скульптурними, поєднаними з природою або містять музейні зали. Нижче наведено схематичне зображення основних форм меморіалів (рис. 1.1).

У контексті сучасної меморіальної архітектури існує широкий спектр форм вшанування, кожна з яких має специфічне символічне й естетичне навантаження. Найпоширенішим типом є перпендикулярна плита, що варіюється за формою, висотою та матеріалом. Її спрямована вгору геометрія акцентує вертикальний вектор пам'яті, що символізує піднесення духу. Альтернативним варіантом є горизонтальна плита, яка, на відміну від вертикальної, нагадує частину стіни або розгорнуту книгу. Така форма часто асоціюється з образом спокою, внутрішньої тиші, і є популярною на кладовищах як вияв скорботи; нерідко оздоблюється гравіруванням або різьбленими зображеннями.

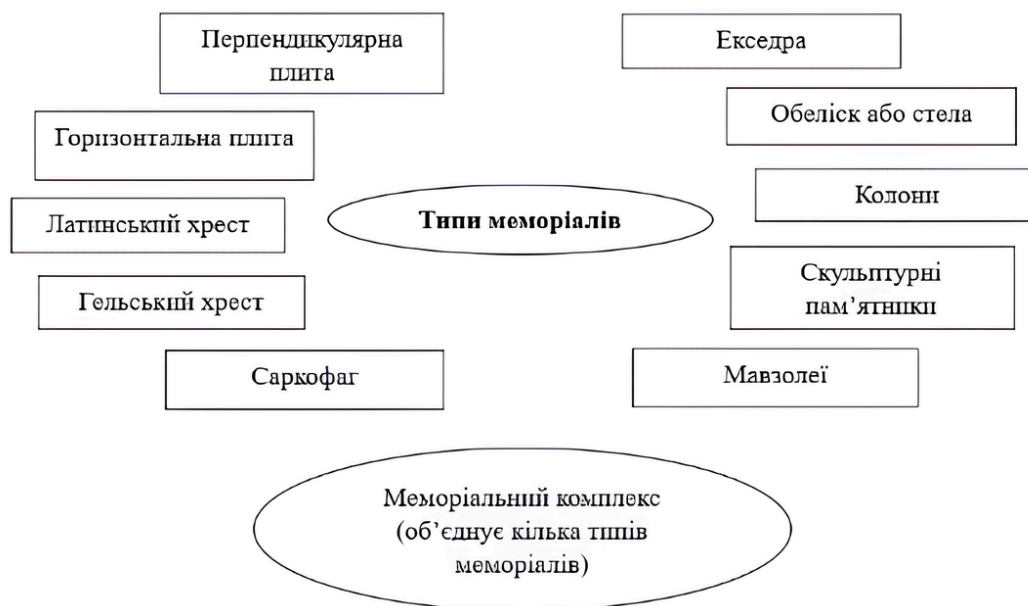

Рис. 1.1. Типологія меморіалів за зовнішнім виглядом [34]

Особливу групу становлять меморіали у формі хрестів, серед яких латинський хрест є найбільш упізнаваним символом християнської спокути. Його традиційне розміщення на триступеневій основі, яка уособлює Віру, Надію та Милосердя, підсилює релігійно-духовний контекст. Інший варіант – гельський хрест, в основі якого лежить поєднання рівнолучевого хреста та кола, що репрезентує гармонію між небом і землею, а також циклічність буття.

Монументальні об'ємно-просторові форми представлені, зокрема, саркофагами – великогабаритними гробницями, що є різновидом традиційної труни та виготовляються з каменю, металу, дерева або теракоти. Вони відзначаються наявністю різьблених граней і часто інкрустовані коштовним камінням. Поряд із ними вирізняється екседра – вертикальна напівкругла ніша або павільйон із півциркульним завершенням, в середині якого розташовані лави. Така форма тяжіє до античної традиції похоронних бенкетів і зазвичай встановлюється на відкритій, рівнинній місцевості.

До вертикальних домінант належать обеліски та стели, що виступають символами вічності й піднесеного світла. Стела, як правило, є варіантом

плити з нанесеним гербом, емблемою чи іншим знаковим символом. Обеліск – це звужений до вершини кам'яний стовп, який асоціюється зі «стовпом світла» – вертикальною віссю сакрального простору. Схожу функцію виконує колона, яка, будучи архітектурним елементом класичної спадщини, надає меморіалові величності. Іонічні, доричні та коринфські ордери, традиційні ще з часів Риму, використовуються як знаки пошани до полеглих героїв.

Особливого емоційного та художнього змісту надають скульптурні пам'ятники, включаючи барельєфи, рельєфи та повнооб'ємні скульптури, які персоніфікують пам'ять та індивідуалізують простір скорботи. Вищим рівнем архітектурної форми є мавзолеї, які можуть набувати вигляду готичних каплиць, грецьких храмів або сучасних мінімалістичних споруд. Їх внутрішній простір варіюється від камерних вестибюлів до просторих залів для молитов і вшанування.

Меморіальні комплекси являють собою інтегровані ансамблі, які об'єднують кілька типів меморіальних об'єктів у єдиній концепції простору пам'яті. Вони можуть включати стели, скульптури, барельєфи, каплиці, тематичні музеї та інші архітектурні форми, спрямовані на збереження історичної пам'яті та формування колективного образу вшанування.

Темний туризм є специфічною формою подорожування, яка передбачає відвідування місць, пов'язаних зі смертю, трагедіями або сумними подіями. Це явище набуває все більшого поширення в світовій туристичній практиці. Темний туризм виступає не лише як форма рекреації, а й як засіб осмислення історичної пам'яті, етичних дилем та соціальної рефлексії.

1.2. Класифікація темного туризму

Класифікація темного туризму здійснюється на основі кількох підходів та градацій. Зокрема, виокремлюють класифікації, що базуються на причинах і мотивації, завдяки якій туристи відвідують ті чи інші місця, а також градації від найменш жахливих до дійсно лякаючих місць відвідування [31].

Нижче наведено класифікацію цього феномену залежно від тематики та типу об'єктів, які є головним інтересом для туристів (рис. 1.2).

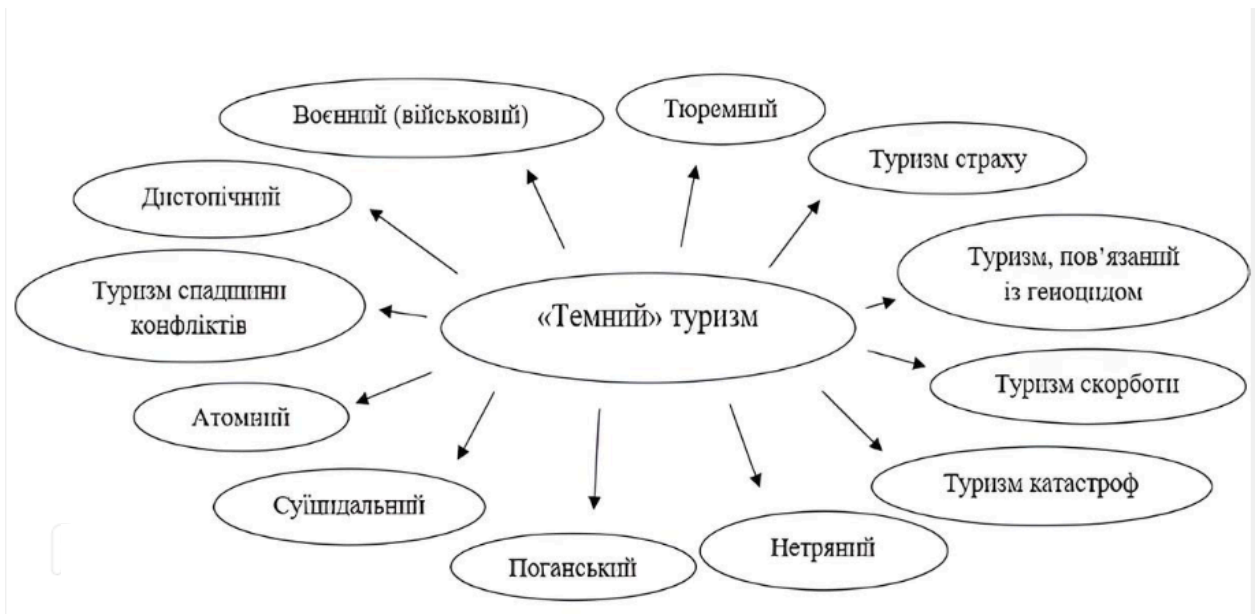

Рис. 1.2. Класифікація «темного» туризму за тематикою [23]

Важливо звернути увагу на тюремний туризм, де об'єктом екстремальної розваги для туристів можуть стати навіть місця ув'язнення засуджених осіб або тих, хто знаходиться під судовим слідством. Тут туристи можуть в повній мірі відчувати атмосферу ізоляції та відчаю однак подібні екскурсії мають обмежене коло потенційних відвідувачів (в'язниця Алькатрас).

Під «туризм страху» – науковці розуміють специфічний тип туризму, що представляє собою отримання відвідувачами гострих відчуттів та вражень шляхом прямого та непрямого контакту з місцями, подіями та об'єктами, що викликають як мінімум суперечливі враження, а як максимум – фатальний жах (кімнати страху, тематичні музеї, окультні місця, занедбані будівлі або локації, що асоціюються з містичними подіями) [20].

Ще одним глибоко емоційним і водночас суперечливим напрямом темного туризму є відвідування місць, пов'язаних із трагедіями масового масштабу, таких як етнічні зачистки, масові вбивства та інші варіації геноциду. Мотивацією відвідувачів в даному випадку служить вшанування

пам'яті жертв та розширення кругозору стосовно історичних подій (меморіал пам'яті вбитих євреїв Європи).

Зазначимо, що «темний» туризм охоплює події минулого та сучасності, що залишили глибокий слід у колективній пам'яті. В цьому контексті виокремлюється так званий туризм скорботи. Включає візит до місць, які пов'язані з нещасними випадками, великими бідами або втратою, та й в принципі викликають деякі неприємні враження, наприклад сум та пошану. Це часто роблять люди, що бажають запам'ятати людей, що загинули, або відчутти зв'язок із такими подіями, виказати своє занепокоєння та турботу (збиття Boeing 777 біля Донецька).

Наступний вид танатотуризму звертає увагу на сліди руйнування – наслідки техногенних чи природних катаклізмів. Це туризм катастроф, і він приваблює людей, які прагнуть на власні очі побачити наслідки масштабних лих. Мета таких поїздок може варіюватися: від прояву інтересу до бажання усвідомити величезні оберти, яких набули трагедії або навіть навчитися уникати подібних ситуацій у майбутньому (Помпеї).

Не всі форми темного туризму пов'язані з катастрофами чи історичними трагедіями – іноді туристів приваблює жахлива реальність сучасного життя окремих верств населення. Слід зауважити, що це поїздка до бідних місць або нетрів в різних містах країни, зазвичай таких, що популярні лише серед місцевих жителів, а туристів там майже не знайти. Кажучи про нетряний туризм, цей тип подорожі має на меті показати будні людей, які живуть в важких умовах, життя без прикрас (Деволанівський узвіз в Одесі).

Доцільно звернути увагу і на духовний стан людей, і розповімо про поганський туризм. Тип подорожі, що пов'язаний з відвідуванням місць, які важливі для язичницьких вірувань, духовних практик і обрядів, які часто мають коріння в старих культурах і звичаях. Популярний серед релігійних людей та прихильників давньої історії свого краю (Стоунхендж).

В світі відомо чимало місць, популярних DESTИНАЦІЙ серед людей, що хочуть закінчити життя самогубством. Для цього вони обирають або шлях

евтаназії, або їдуть до локацій, що користуються попитом серед таких же зневірених людей – ці місця стають DESTИНАЦІЯМИ СУЇЦИДАЛЬНОГО ТУРИЗМУ. І все задля однієї мети – відійти у світ інший (міст «Золота Брама»).

Ще один вид туризму, а саме атомний туризм демонструє в якомусь роді глобальні ризики, пов'язані із розвитком суспільства в галузі атомної інженерії. В останні роки цей тип туризму набрав особливої популярності серед туристів-шукачів пригод. Він включає поїздки до місць, пов'язаних з історією ядерної зброї та атомної сили, в тому числі колишніми тестовими площадками, ракетними шахтами, машинами, які брали та перевозили атомну зброю, атомними станціями, музеями й місцями, де була підірвана атомна зброя (Чорнобильська атомна електростанція, Хіросімацький меморіальний «Музей миру»).

Бажання осмислити історію часто спонукає туристів відвідувати місця збройних конфліктів. Такий туризм охоплює локації, пов'язані з війнами, революціями чи політичними протистояннями, з метою вшанування жертв, аналізу наслідків чи вивчення спадщини (наприклад, поле битви при Ватерлоо).

Цікавим є також дистопічний темний туризм завдяки своїй унікальній концепції. На відміну від утопії, дистопія показує можливі жахи майбутнього: занепад, катастрофи, соціальні чи техногенні проблеми. Відповідно, туристи відвідують місця, що уособлюють ці сценарії, часто популяризовані через культуру або історичний контекст (наприклад, Детройт) [28].

Воєнний (він же військовий) туризм, займає особливе місце в сучасних реаліях. Дуже актуальна варіація «темного» туризму. Це форма туризму, орієнтована на відвідування місць бойових дій та історичних битв, яка може зацікавити як широке коло туристів, так і ветеранів чи родичів загиблих воїнів. Вона включає екскурсії до сучасних і історичних військових об'єктів, полігонів, бойових кораблів, підводних човнів, а також участь у військових заходах (Донецький аеропорт) [4].

Другий підхід до класифікації, який вважається достовірним – підхід Філіпа Стоуна, розроблений о 2006 році та вперше презентований у Міждисциплінарному міжнародному журналі того ж року, базується на градації «темного» туризму від «найтемнішого» до «найсвітлішого», в залежності від фактору прямого зв'язку місця відвідування з трагічними подіями, а також комерційним, політичним, автентичним та освітнім контекстом (рис. 1.3).

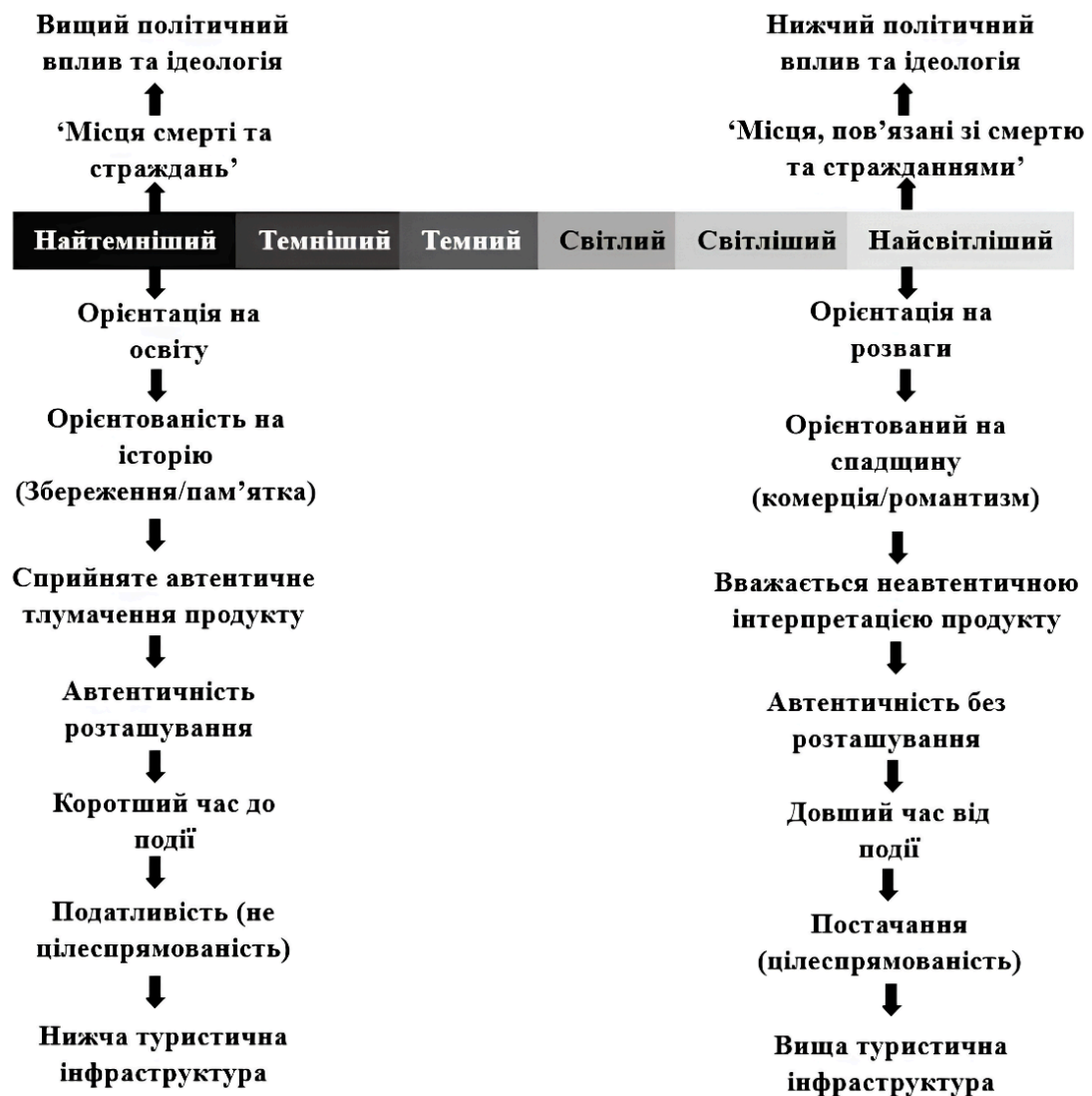

Рис. 1.3. Спектр темного туризму за Філіпом Стоуном (2006) [32]

Важливим етапом у вивченні «темного» туризму є аналіз ресурсного потенціалу та сфери туризму загалом. Для цього використовуються методи

аналізу, і від правильного їх вибору залежить, наскільки об'єктивними будуть результати (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Методи аналізу, що застосовуються у дослідженні туристичної галузі

Метод	Опис
Аналіз літератури	Систематичний огляд наукових джерел для виявлення теоретичних підходів і недоліків у дослідженні
Опитування та анкетування	Збір інформації від туристів, жителів, експертів шляхом опитування з метою вивчення їх думок і потреб
Спостереження	Дослідження поведінки туристів та умов у місцях дестинацій, оцінка їхньої взаємодії з середовищем
Інтерв'ю	Бесіди з експертами та представниками галузі для отримання розширених уявлень про проблему
Аналіз даних про продаж і бронювання	Дослідження статистичних даних щодо попиту на туристичні послуги та їх динаміки.
Геоінформаційні системи (ГІС)	Аналіз просторових даних для оптимізації розміщення об'єктів туризму та маршрутів
Економічний аналіз	Оцінка впливу туризму на місцеву економіку, зайнятість та інвестиції
Якість обслуговування	Дослідження сприйняття якості обслуговування туристів
Соціокультурні аспекти	Дослідження впливу туризму на культуру, традиції та спосіб життя
Аналіз відгуків та коментарів	Вивчення коментарів на онлайн-платформах для з'ясування потреб, очікувань та вражень туристів
Кейс-студії	Дослідження конкретних прикладів розвитку туризму на локальному або національному рівні
Аналіз статистичних даних	Опрацювання офіційних даних для виявлення загальних тенденцій у туризмі
Моделювання	Прогнозування майбутніх сценаріїв розвитку галузі з використанням провідних технологій

Складено автором за матеріалами: [10]

У подальшому ці методи можна застосовувати для надання рекомендацій щодо подальших дій підприємцям, представникам держави та працівникам туристичної галузі, вони також можуть слугувати основою для обґрунтованих управлінських рішень у сфері «темного» туризму.

1.3. Закордонний досвід розвитку темного туризму

При поглибленому вивченні «темного» туризму можна виявити, що у світі неймовірно багато пам'яток, які можна віднести саме до цього типу. Такі популярні дестинації, як Чорнобиль (Україна), замок Бран (Румунія), концтабори Аушвіц, Треблінка, Белжець (Польща), Помпеї (Італія) – найяскравіші та одні з найчастіше згадуваних прикладів. Багато турів до цих та подібних локацій приурочують до значних дат, аби посилити атмосферу страху чи скорботи та відвідувачам саме ті емоції, яких вони бажають [11].

Проаналізуємо рівень інтересу до темного туризму в різних країнах світу, згідно зі статистикою, яку надає інтернет-сервіс Google trends протягом попередніх 12 місяців (рис. 1.4).

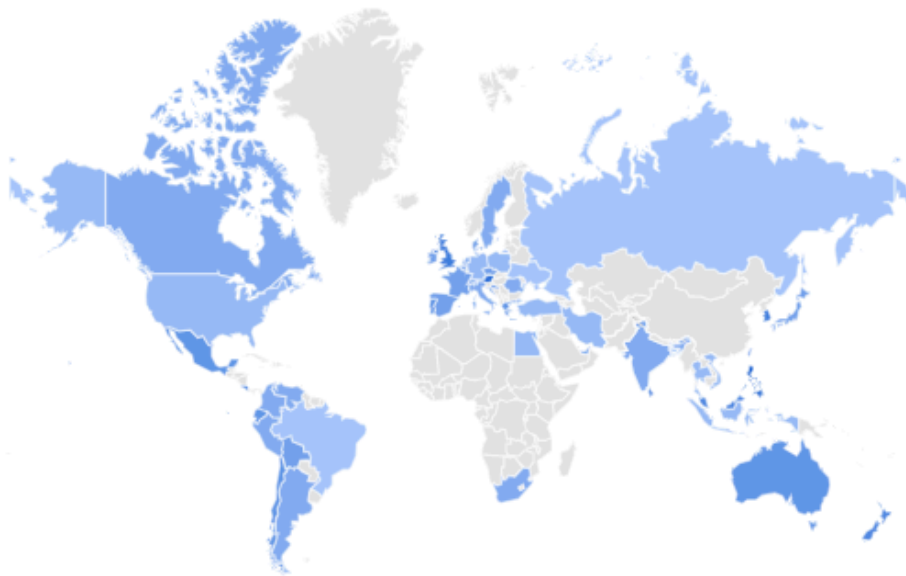

Рис. 1.4. Рівень глобального інтересу до «темного» туризму на основі аналізу інтернет-запитів [56]

Згідно з даним рисунком, найбільш зацікавленим у даній темі регіоні є Південно-Східна Азія (Філіпіни, Тайланд, Малайзія) та й увесь Азіатсько-Тихоокеанський регіон загалом. В цих місцях багаті рекреаційні ресурси, хоча масовий туризм не є достатньо розвинутим. Регіон має тісний

зв'язок із військовими конфліктами та природними катастрофами, що відображається на актуальності та популярності «темного» туризму тут. Наприклад, у Японії туристи відвідують Меморіальний парк миру в Хіросімі, який нагадує про трагедію атомного бомбардування. У Кореї відомими є Демілітаризована зона між Північною та Південною Кореєю, а також музеї, присвячені війнам (Воєнний меморіал Республіки Корея). На Філіппінах туристів приваблюють місця, де проводилися жорстокі битви під час Другої світової війни, а також райони, які постраждали від виверження вулканів (вулкан Пінатубо).

Друге місце можна сміливо присвоїти Європейському макрорегіону, в першу чергу Західній Європі (Австрія, Німеччина, Великобританія). Популярність темного туризму тут пояснюється великою кількістю пам'яток, пов'язаних з історією Другої світової війни, колоніальними конфліктами та наслідками природних катастроф, таких як виверження вулканів. Це й ті самі концентраційні табори смерті у Австрії (Маутгаузен) чи Польщі (Треблінка), і міста, що в далекому минулому були повністю або частково зруйновані через якісь природні катастрофи (Монтсеррат).

Тема «темного» туризму в Американському макрорегіоні, як спостерігаємо, осіла досить щільно, найбільше запитів щодо цього різновиду туризму було зроблено на Території Південної та Латинської Америки. Популярність такої теми пов'язуємо з багатою історією, з соціальними, військовими та техногенними подіями, завдяки яким Америка є однією з лідируючих дестинацій в світі. У США туристів приваблюють місця, що зв'язані з наслідками техногенних катастроф (район Чорнобиля в Пенсильванії), ядерних випробувань (ядерний полігон Бікіні) та історією Дикого Заходу. Інтерес викликають і покинуті містечка (Сентрейлія). Є ще і меморіали, як місце теракту 11 вересня в Нью-Йорку. Служать такі пам'ятки просторами для роздумів і вшанування як для туристів, так і для жителів США.

У Латинській Америці темний туризм знаменується такими місцями як Острів Паски, Мачу-Пікчу та статуя Христа Відкупителя.

Щодо Африканського макрорегіону та Близького Сходу, можна побачити, що місцеві жителі та туристи не сильно зацікавлені у темах, що відходять від звичного розуміння «туризму». В першу чергу, це, звісно, наслідок недостатньо розвинутої туристичної інфраструктури загалом, що робить більшість країн Африки та Близького Сходу просто нецікавими великій аудиторії. Наприклад, такі локації, як Руанда (меморіал геноциду в Кігалі), відвідують переважно фахівці чи невелика кількість туристів. По-друге, перешкодою на шляху до популяризації туризму загалом та «темного» туризму зокрема стають озброєні військові конфлікти, етнічні конфлікти, конфлікти інтересів та звісно непорозуміння на основі релігії. Хоча такі місця, як Руїни Пальміри в Сирії, могли б теоретично приваблювати туристів. Крім того в макрорегіоні Близький Схід знаходиться найвідоміша пам'ятка некропольського туризму – Єгипетські піраміди.

Однією з важливих характеристик «темного» туризму є географічна прив'язка до місць. З огляду на це, темний туризм отримав значне поширення в окремих макрорегіонах світу, кожен з яких має свої видатні дестинації для приваблення туристів. У таблиці перелічено найпопулярніші дестинації похмурого туризму за регіонами (додаток А).

Таблиця демонструє, що темний туризм охоплює всі макрорегіони світу, однак ступінь його популярності варіюється між найбільш різноманітних та багатогранних (Європейський макрорегіон) та найменш цікавих з огляду на кількість пам'яток (Африканський макрорегіон та Близький схід).

Музеї та меморіали не просто є об'єктами спостереження та нагадуванням про минуле. Гарний зовнішній вигляд є лише знаком поваги та черговим методом привертання уваги, але самі по собі ці об'єкти несуть важливу виховну, символічну функцію, та є символом правди, яку дуже складно сховати чи переписати.

По-перше, меморіали та музеї виконують морально-виховну функцію: формують толерантність, повагу до прав людини, демонструють неприпустимість повторення насильства. Вони сприяють примиренню та є інструментом перехідного правосуддя.

По-друге, меморіальні пам'ятки та музеї присвячені різним катастрофам призначені наголосити на проблемі та віддати пошану пам'яті жертв тих жахливих подій. Як такі, вони надають символічну репарацію потерпілим. Меморіальні музеї є можливістю отримати спокій для самих жертв (безпосередніх та непрямих), тих, хто вижив, їх сімей та просто для зацікавлених сторін, бо вони розуміють, що трагедію сприймають серйозно, що більшість не є байдужими. Основна їхня мета полягає у допомозі в проведенні процесу морального загоєння та подолання травматичного досвіду і всіх супутніх проблем.

І нарешті, музеєфіковані та меморіалізовані події допомагають у встановленні правдивих відомостей про минулі аспекти історії завдяки публічній документації фактів, що не підлягають фальсифікації.

Для оцінки ефективності та популярності меморіалів та музеїв, присвячених трагічним подіям, по всьому світу, необхідно оцінити кількісні показники найпопулярніших об'єктів у світі (див. додаток В).

За інформацією у таблиці чітко просліджується така тенденція: високорозвинені регіони успішно реалізують свій потенціал у збереженні пам'яток танатотуризму, для них є пріоритетним не забути та не дати загинути подіям минулого. Деякі створюють комплексну інфраструктуру, додають музеї та меморіали до тематичних екскурсій, запроваджують новітні технології (VR тури по Хіросімі від екскурсійного агентства Peace Park Tour VR). У багатьох випадках ці об'єкти ще не комерціалізували окремі підприємці, і ці пам'ятки все ще виконують свої функції інструментів національного примирення. Як бачимо за кількістю відвідувань, цей досвід збереження можна назвати успішним. Навіть не такі розвинені країни, як африканська Руанда намагаються без фінансування дотримувати музеї у

доглянутому вигляді. Історична свідомість – це один з кроків на шляху до кращого економічно вдалого майбутнього.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ВПЛИВУ ТЕМНОГО ТУРИЗМУ НА ЗБЕРЕЖЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ ПО УКРАЇНІ

2.1. Ресурсний потенціал розвитку темного туризму України

Європа є одним з найперспективніших регіонів світу для розвитку та популяризації «темного» туризму. Це закономірно: територія з такою багатою історією має у своєму розпорядженні майже невичерпну ресурсну базу, яка ще таїть у собі багато таємниць. Крім того, історія Європи, та значною мірою України сповнені наслідків повномасштабних військових, злочинних дій та терористичних актів. Ці події залишили після себе велику частку пам'ятних місць, які можна використовувати для розвитку цього різновиду туризму [13].

З метою об'єктивного аналізу місця України на європейському просторі у контексті «чорного» туризму, необхідно провести дослідження наявних в країні меморіальних об'єктів, пов'язаних із трагічними подіями, а також оцінити їхній сучасний стан і ступінь збереження (див. додаток С).

Україна володіє значною кількістю ресурсів танатотуризму, включаючи як локальні, так і всесвітньо відомі об'єкти. Усі вони зберігають зацікавленість окремих категорій людей. В залежності від вірувань людини, їх власних переконань та емоційного зв'язку з окремими трагедіями, обирається регіон, в який буде спрямована подорож: чи то з метою задовольнити пізнавальний інтерес, чи то з метою віддати шану загиблим у масових бійнях або релігійним діячам.

Більшість із них розташовані в історично важливих містах або на територіях, де відбувалися масштабні трагедії або значущі події національного масштабу. Для зручності сприйняття нижче наведено схематичне розміщення ключових об'єктів темного туризму в межах України (рис. 2.1), що дозволяє візуально оцінити їх просторове розташування та потенціал розвитку цього туристичного сегмента.

Рис. 2.1. Географічне розташування основних об'єктів «темного» туризму в Україні [9; 65]

Як видно з рисунку номер 2.1., більшість об'єктів темного туризму зосереджені у західній та центральній частинах України. Це обумовлено як історичними подіями, що відбувалися на цих територіях (Голокост, радянські репресії, світові війни), так і кращою збереженістю архітектурних пам'яток. Особливо виділяються Львівська та Київська області, які мають найбільшу концентрацію DESTINATION. Водночас південні та східні регіони менш представлені, що свідчить про необхідність подальшого вивчення, дослідження та потенційного включення нових об'єктів до туристичних маршрутів.

Кожна з наведених DESTINATION є унікальною за змістом і формою подачі, що й зумовлює їхню привабливість. Саме змістовній частині слід приділити

окрему увагу. Без дослідження історичних фактів, та не вивчення сакрального змісту дестинацій, важко зрозуміти, в чому насправді полягає їх роль у формуванні колективної пам'яті. Варто розглянути з цієї точки зору пам'ятки, до яких є висока ступінь інтересу в туристів.

На початку Другої світової війни події на радянсько-германському фронті склалися не на користь Червоної армії. 17 вересня 1941 року радянські війська залишили Київ. Тоді у місто зайшла німецька армія у складі розвідки та вермахта.

Почалися арешти, обшуки, облави. Хвилі репресій прокотились по всьому Києву. Списки розстріляних громадян німці друкували в місцевих газетах. Масові розстріли потребували і відповідне місце під поховання. Їм став Бабин Яр. Точної кількості загиблих не виявлено, але зазначають, що їх число сягає щонайменше ста тисяч [2; 3].

Протягом десятиліть у радянський період тема Бабиного Яру свідомо замовчувалася, що надало місцю ще одного значення – символу забутої і витісненої пам'яті. Лише з 1990-х років почався процес меморіалізації, який триває й досі. З культурної точки зору трагедія у Бабиному Яру стала джерелом натхнення для поетів, художників, композиторів і документалістів.

Найгучніша та найвпливовіша техногенна катастрофа ХХ століття сталася на теренах України та залишила по собі, окрім радіаційних викидів, покинуту зону, яка стала однією з найпопулярніших дестинацій у світі – Чорнобильську зону відчуження. У результаті вибуху 4-ого енергоблоку значних масштабів радіоактивного забруднення зазнала територія України. Радіоактивна хмара охопила 12 із 25 областей країни, а загальна кількість постраждалого населення перевищила 3 мільйони осіб. Близько 50 тисяч квадратних кілометрів території України було заражено, зокрема понад 189 тисяч гектарів орних земель і 157 тисяч гектарів лісів визнані непридатними для сільськогосподарського або лісгосподарського використання через надмірний рівень радіоактивності. Наслідки все ще залишаються відчутними, окремі об'єкти, такі як «Ковш» чи «Слонова нога» містять вбивчу дозу

радіації, а навколишні території ще мінімум 50 років не будуть пристосовані до нормального існування. Таким чином, катастрофа на Чорнобильській АЕС стала не лише масштабною трагедією з точки зору людських втрат і екологічної шкоди, а й визначальною подією для формування ідентичності України у світовому просторі. Якщо судити саме з точки зору танатотуризму, ця дестинація набула глобального значення, привертаючи до себе щороку десятки тисяч відвідувачів із різних країн [17].

Щоби увіковічнити пам'ять учасників визвольного руху та жертв комуністичних репресій, сприяти консолідації нації й було прийнято рішення створити у мурах колишньої в'язниці музей «національної пам'яті», відомий наразі як «Тюрма на Лонцького». Інтер'єр музею автентично відтворює атмосферу катівні, яка функціонувала в цій будівлі в різні історичні періоди. Спочатку її створено польським окупаційним режимом у 1918–1939 роках, а згодом тут здійснювали репресивну діяльність дві тоталітарні системи ХХ століття – радянська та нацистська. Такий просторовий контекст дозволяє занурити відвідувачів у трагічні сторінки історії політичних переслідувань. Для огляду туристам пропонується чотири основні експозиції: пропускний пункт, тюремні камери, кабінет слідчого, фотолабораторія. Серед тюремних камер можна знайти і «камеру смертників», і місце ув'язнення Миколи Хмільовського – голови підпільної УГКЦ. Проходячи подібні місця складається враження особистого переживання моментів страшних злочинів, скоєних у тісних кімнатках [6].

Ця дестинація може бути ефективним інструментом державної політики у сфері збереження національної пам'яті. Через дослідницьку, експозиційну та просвітницьку діяльність він повинен висвітлювати і розкривати суть функціонування окупаційних режимів, наслідки їх репресивної політики, героїзм боротьби учасників українського визвольного руху.

Відкритий відносно нещодавно, а саме у 2017 році музей АТО у Дніпрі вже встиг привернути до себе увагу українців. Музей присвячений сучасній

боротьбі за незалежність нашої держави, починаючи з 2014 року і до сьогодні. Складається музей з трьох експозиційних залів.

Перша зала присвячена особистим речам мешканців регіону, які брали участь у боротьбі за незалежність України. Серед експонатів – дитячі малюнки, елементи одягу військових капеланів, медичні інструменти та шеврони добровольців. Ці предмети виконують функцію автентичних свідчень спротиву, солідарності та громадянської активності. Друга зала, умовно названа «Залою пам'яті», експонує фотографії загиблих Героїв, а також речі, які мали для них особисте значення, зокрема шахи, улюблені книги, листи до родини. Такий підхід до експозиції сприяє емоційній залученості відвідувачів та формує у них глибше розуміння масштабу людських втрат. Особливу роль відіграє третя зала, оформлена у мультимедійному форматі. Відео, що транслюється одночасно на чотирьох стінах, моделює занурення в атмосферу військових подій. Демонструються документальні кадри, що фіксують свідчення очевидців війни на сході України [39].

Даний музей і усе показане у ньому абсолютно точно можна сприйняти як символ боротьби і спонукання жителів нашої держави до підтримки співгромадян у цій жорстокій боротьбі за незалежність.

Окремої уваги заслуговує археологічний комплекс Кам'яна Могила як найяскравіший приклад поганського туризму. Вона здавна вважалася сакральним місцем, яке люди сприймали як надприродне та містичне явище. Протягом тисячоліть цей пісковиковий пагорб відігравав роль святилища для різних культур. Його печери та гроти служили вівтарями, де здійснювалися релігійні обряди, зокрема жертвоприношення. Стіни та стелі вкривалися петрогліфами – символічними зображеннями, виконаними методом гравіювання. Важливо, що Кам'яна Могила є єдиним у Східній Європі місцем, де зосереджено наскельне мистецтво, яке охоплює період від XX тис. до н.е. до X–XIII ст., що робить її унікальною пам'яткою духовної та ритуальної спадщини [72].

Досліджуючи феномен популярності перелічених об'єктів «темного» туризму, варто поглинути і у психологію людини. Розглянуто типи туристів, що загалом здатні зацікавитися темою смерті чи містики. Виходячи з цього, визначимо, які мотиви існують та як об'єкти «темного» туризму в Україні здатні задовольнити ці потреби.

В першу чергу варто зазначити, що танатотуризм здатен апелювати до широкого спектру емоцій – від радості до страху. Хоча першопричиною виникнення танатотуризму був інтерес до невідомого, а саме до смерті, наразі цей мотив відійшов на другий план [33]. Проте, як підкреслює А. Гайтанідіс у своїй праці, потяг до смерті не зникає повністю з колективної психіки, а трансформується у форму символічної присутності смерті, яку людина прагне осмислити через переживання. Турист таким чином опиняється у просторі, де дозволено торкнутися забороненого — без необхідності стикатися з реальним ризиком [7].

В Україні є об'єкти, що можна розмістити на спектрі «темного» туризму Стоуна від найтемнішого до найсвітлішого. Деякі з них, як-от Меморіал жертв Голодомору, тюрма на Лонцького чи Одеські катакомби викликають глибокий емоційний резонанс і тяжіють до «найтемнішого» краю спектра. Це автентичні місця, в яких Натомість інші, наприклад Кам'яна могила, яка ототожнювалася з культом богів, несла у собі релігійне значення для культистів, або ж Антонієві печери, куди приїжджають дізнатися про монастирське життя, історію православ'я, можуть відноситися до умовно «світлішого» сегмента.

Іншим важелем зацікавленості туристів у танатотуризмі України є їх прикладна цінність. Такі об'єкти нерідко виконують освітню функцію, слугуючи базою для пізнання складних сторінок історії. Наприклад, Національний музей «Меморіал жертв Голодомору» в Києві регулярно проводить інтерактивні екскурсії, до яких залучаються студенти, учні, а також військові та силові структури.

Так, музей відвідували курсанти 2 курсу факультету підготовки фахівців для підрозділів міліції громадської безпеки та психологічної служби напередодні Дня пам'яті жертв Голодомору, де отримали змогу ознайомитися з історією голодомору 1932–1933 років [71]. У цей спосіб молодих захисників навчають поважати минуле та робити все можливе задля запобігання подібного у майбутньому.

Всвітньо відома 30-кілометрова Чорнобильська зона відчуження привертає увагу до себе ще і завдяки промо-кампанії, націленій на формування іміджу унікальної дестинації, що поєднує трагічну історію, постапокаліптичну естетику та науково-дослідницький інтерес. Наприклад у лютому 2021 року українське креативне агентство Banda Agency, відоме розробкою бренду «Ukraine NOW», створило оригінальний брендинг для Чорнобиля. У рамках проекту брендингу Чорнобиля Banda Agency разом зі студією Other Land та Orient Web Development створили «невічний» логотип, який символізує поступове зникнення радіації та трансформацію зони відчуження на краще, а також новий сайт, провідним мотивом якого стала думка про поєднання минулого, теперішнього та майбутнього [14].

Рекламні кампанії, документальні фільми, участь у міжнародних туристичних виставках, активна присутність у соціальних мережах, а також резонансний вплив серіалу «Чорнобиль» від НВО значно підвищили впізнаваність об'єкта настільки, що його неодноразово додавали до найцікавіших та обов'язкових до відвідування місць планети [50]. Аналізуючи обговорення іноземців на платформі Reddit, можна прийти до висновку, що є основними джерелами, з яких вони дізналися про Чорнобиль (рис. 2.2).

Таким чином, ця дестинація полягає поєднує документальність, візуальну виразність постапокаліптичного простору та широкий спектр форм прояву – від особистих історій до ігрових інтерпретацій.

В сучасних умовах війни користуватися попитом дестинації «темного» туризму в Україні можуть ще і через волонтерську складову. По-перше, через

смерті тисяч невинних українців актуальності набув згадки про травматичний історичний досвід України та досвід утисків за національною ознакою. Це спроба повторно рефлексувати все, що коїлося за всю історію нації, та навчитися на своїх помилках.

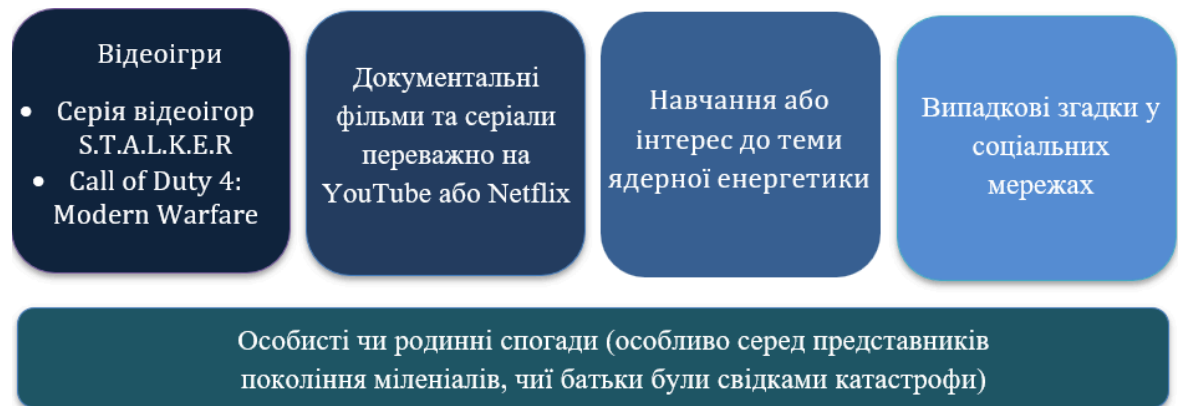

Рис. 2.2. Основні джерела поінформованості іноземців про катастрофу на Чорнобиль [59]

По-друге наші співвітчизники об'єднуються проти ворога також шляхом надсилання грошей на підтримку сил безпеки й оборони України або через волонтерські організації. Тобто, якщо зазначено, що музей віддає відсоток з продажу квитків на одяг, зброю чи автомобілі для військових, українці з більшої вірогідністю скористаються саме послугами цього музею. Так, музей АТО у Дніпрі, в експозицію якого тривалий час входила броньована розвідувально-дозорна машина, які коштами Благодійного фонду відновили та відправили на Донецький напрямок [36].

Цінова політика також має немале значення у формуванні попиту, оскільки пам'ятки та натотуризму можуть відвідувати усі верстви населення з усіх країн – а отже ціни на квитки та екскурсії мають бути повсюдно доступними. Це важливо для забезпечення рівного доступу населення до історичної та культурної спадщини, формування міжнародного туристичного потоку. Крім того, аби відвідування об'єкту стало можливе іноземцям, важливо впроваджувати екскурсії кількома мовами, включаючи державну

мову, міжнародну мову (в пріоритеті – англійська та французька) та одну іноземну на вибір (в пріоритеті – польська).

У таблиці номер 2.1. наведено приклади об'єктів «темного» туризму в Україні, із зазначенням вартості вхідних квитків, екскурсійного супроводу та мов, якими надаються послуги (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Вартість відвідування та мовна доступність об'єктів та натотуризму в Україні

Об'єкт	Ціна за вхідний квиток, грн./особа	Ціна за екскурсію, грн./особа	Мова, на якій проводиться екскурсія
Музей-Некрополь «Личаківський цвинтар»	Повний – 100 Пільговий - 80	До 10 осіб – 300 Більше 10 осіб - 400	Українська, англійська, російська, німецька, польська, італійська, французька, іспанська, литовська
Музей «Пам'ять єврейського народу та Голокост в Україні»	Повний - 50 Пільговий - 20	Повний - 50 Пільговий - 20	Українська, англійська
Музей-меморіал «Тюрма на Лонцького»	Безкоштовно	Безкоштовно	Українська, англійська, російська, польська
Музей АТО	Безкоштовно	Безкоштовно	Українська, англійська
Музей гуцульської магії	50	50	Українська
Національний музей «Чорнобиль»	Повний -131 Пільговий - 66	579	Українська
Музей «Територія Терору»	Повний – 80 Пільговий - 40	40-80	Українська, англійська
Музей шістдесятництва	Повний – 100 Пільговий - 50	50-100	Українська, англійська
Антонієві печери Троїцько-Іллінського монастиря	Повний – 100 Пільговий - 50	Повний – 150 Пільговий - 75	Українська, англійська
Олеський замок	Повний – 200 Пільговий - 100	Повний – 200 Пільговий - 100	Російська, англійська, німецька, польська, французька, іспанська, італійська, угорська
Підгорецький замок	Повний – 200 Пільговий - 100	Повний – 200 Пільговий - 100	Російська, англійська, німецька, польська, французька, іспанська, італійська, угорська

Складено автором за матеріалами: [43]

Як свідчать наведені дані, більшість об'єктів темного туризму в Україні мають доступну або безкоштовну цінову політику, що дозволяє залучати широкий спектр відвідувачів, зокрема пільговий сегмент (учнів, студентів, пенсіонерів), а також іноземних туристів. Особливо варто відзначити музеї, які не тільки не беруть оплату за вхід, а й забезпечують екскурсійний супровід кількома мовами, тим самим підвищуючи інклюзивність екскурсій та їх привабливість в міжнародному інфопросторі.

Крім того, аби охопити більшу аудиторію, деякі музеї та туроператори впроваджують у свою роботу інноваційну складову, в результаті це стає їх так-би мовити особливістю та розширює кордони можливостей.

Наприклад, на офіційному сайті Тюрми на Лонцького знаходимо віртуальну екскурсію кімнатами цього страшного місця у застарілому форматі Flash, який не підтримується більшістю мобільних пристроїв. Це є проблемою, проте вона все ще доступна для перегляду за допомогою спеціальних програм або браузерних рішень. Віртуальна екскурсія дозволяє пересуватися камерами, розглядати експозиційні матеріали, зчитувати написи на стінах, які залишили в'язні, та зануритися в атмосферу страху й безвиході, що панувала у стінах колишньої тюрми [49].

Музей «Територія Терору» в свою чергу пропонує для перегляду та прослуховування 3D-екскурсію. Глядачі можуть вільно пересуватися залами з експозиціями та дворовою частиною музею, оглядаючи навколишнє середовище, паралельно слухаючи аудіогіда. Екскурсія проводиться двома мовами – українською та англійською. Особливим в цьому заході є те, що на дорозі глядачам трапляються реалістичні моделі речей, справді знайдених на території музею ще за часів, коли там було єврейське гетто. Якісне візуальне оформлення справляє сильне емоційне враження на відвідувачів [44].

Унікальні пропозиції туроператорів також охоплюють тури до ЧАЕС. Це, в першу чергу екологічні тури, які транслюють тренд на сталий туризм в індустрії [21]. Туристична фірма «New logic» у своєму турі передбачає відвідування ключових об'єктів зони відчуження, таких як місто Прип'ять,

Чорнобильська АЕС, радарна станція «Дуга», а також знайомство з унікальною флорою і фауною регіону, що відновлюється в умовах відсутності людської діяльності. Особливу увагу приділено безпеці учасників: проводяться інструктажі з радіаційної безпеки, а також забезпечується супровід кваліфікованих гідів, які мають досвід роботи в зоні відчуження. Це незвичний підхід до турів «темного» туризму, бо тут поєднується історично-пізнавальна складова із освітньою складовою та розвитком екологічної свідомості [40].

Отже, спектр чинників, що впливають на популярність та попит на DESTИНАЦІЇ темного туризму в Україні, є надзвичайно широким. Унікальність кожного об'єкта, історичний контекст, глибока емоційна складова, освітня функція, адаптація до сучасних технологій і активність волонтерів – усе це формує комплексне сприйняття об'єктів.

2.2. Аналіз та стан розвитку темного туризму в країні

Одним із ключових аспектів оцінки розвитку темного туризму в Україні є вивчення фактичного туристичного потоку – як внутрішнього, так і міжнародного. Адже саме кількість відвідувачів, зацікавлених у подібному типі DESTИНАЦІЙ, дозволяє зрозуміти рівень популярності цього туристичного напрямку, його динаміку, а також потенціал для подальшого зростання.

Незважаючи на велику кількість пам'яток містичного туризму, однією з найвідоміших локацій України до цього дня залишається територія ЧАЕС та міста Прип'ять. Стан емоційного напруження, коли людина усвідомлює масштаб трагедій, що мали місце на цій території – за цим кожного року сюди їздять як українці, так й іноземні відвідувачі, які зацікавлені у екстремальних враженнях (рис. 2.3). Туристів цікавить поєднання атмосфери міста, де відбулась катастрофа та побут українців, що жили у місті в часи, коли відбулась трагедія.

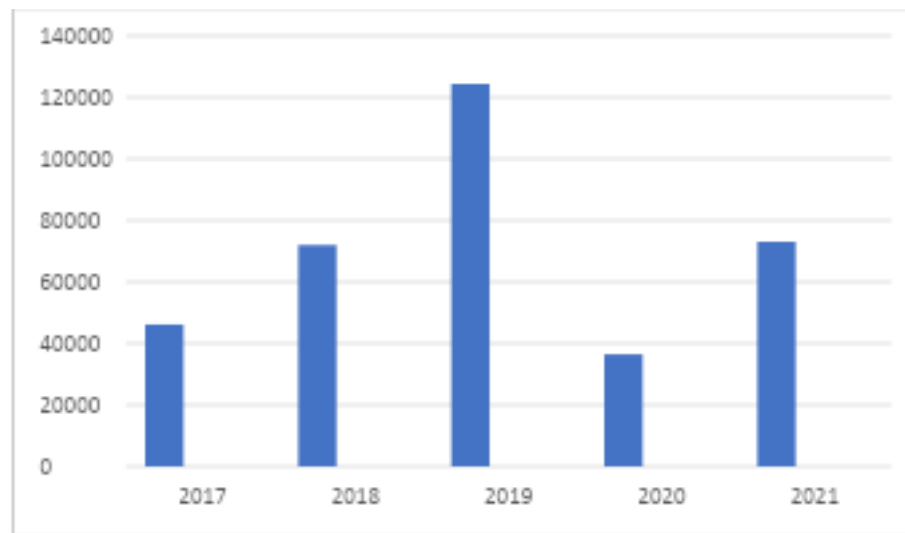

Рис. 2.3. Кількість туристів, які відвідали Чорнобильську зону відчуження в Україні з 2017 по 2021 рік [60]

У 2021 році Чорнобильську зону відчуження в Україні відвідали майже 73,1 тисячі туристів. У 2020 році кількість відвідувачів різко впала через пандемію COVID-19. У 2019 році спостерігався пік прибуття туристів. Такий значний підйом можна пов'язати із виходом у світ п'ятисерійного британського серіалу від НВО з однойменною назвою «Чорнобиль». У серіалу безліч відмінних відгуків та привселюдне визнання, тож не дивно, що навіть під час пандемії він привабив у нашу державу нових туристів.

Відвідування зони відчуження до 2020 року супроводжувалося більшим потоком саме іноземних туристів – близько 85% від загальної кількості прибуттів. Проте за період 2020-2021 цей показник значно понизився, наразі більшість туристів – українці. Головною причиною вважається пандемія, через яку подорожі стали складно реалізувати з-за кордону [37].

Проте не зважаючи на складнощі, лідерами за кількістю туристів, що приїздили до Чорнобиля у 2021 році стали Іспанія – 48, Велика Британія – 325 та Польща – 240 осіб. Ці дані свідчать про те, що навіть після зниження загального потоку іноземних туристів, зона відчуження залишається популярною серед мандрівників з окремих європейських країн.

Інформація щодо кількості іноземних туристів, що відвідали Україну саме з метою «темного» туризму відсутня. Відомо лише, що з 2022 року інтерес закордонної аудиторії до конкретно військового туризму значно зріс, переважно ним зацікавились європейці та американці [67].

Загалом у 2023 році Україну відвідало 4 мільйони іноземних туристів, більшість з них – ділові туристи, якась частка точно прибула з іншою метою (наприклад, волонтерство, пізнавальний туризм). Можемо врахувати і той факт, що такі туристи можуть відноситись до категорії випадкових відвідувачів місць трагедій чи військових злочинів вчинених РФ, якщо вони випадково натрапили на зруйновану будівлю чи стали свідками ракетного удару. Таким чином, можливо приблизно апроксимувати, що реальна частка туристів, зацікавлених саме у відвідуванні місць пам'яті, катастроф або військових локацій, може коливатися в межах 5–10% від загальної кількості (враховуючи випадкових туристів – 20%). Проте навіть така умовна оцінка демонструє наявність стабільного інтересу до «темного» туризму, особливо враховуючи його специфічний характер [67].

Відсутня також інформація про інші українські дестинації танатотуризму. Зробити висновки щодо відвідуваності можемо лише за допомогою таких ресурсів як відгуки на електронних ресурсах: агрегаторі TripAdvisor або в Google Maps. Там майже в усіх випадках (окрім музею Гуцульської магії) знаходимо відгуки іноземними мовами та навіть окремі сторінки, перекладені спеціально для гостей з-за кордону. Це доводить є ознакою того, що іноземні відвідувачі виявляють інтерес до українських об'єктів «темного» туризму і більшість пам'яток можуть інтегруватися в міжнародний туристичний простір.

Варто зазначити, що не зважаючи на наявність значної кількості ресурсів та особливо популярних по всьому світу дестинацій, Україна потребує ефективного маркетингу та управління туристичними ресурсами. Ці функції частково виконує держава через відповідні органи (ДАРТ, обласні та місцеві організації, Міністерство культури і туризму України), однак ключову роль у

практичному впровадженні беруть на себе туристичні підприємства та агентства, чия задача – збільшити обізнаність та привабливість специфічних ресурсів «темного» туризму. В Україні функціонує невелика кількість туристичних компаній, які саме спеціалізуються або хоча б мають у своєму списку турів місця трагедій. Серед них можна виділити основні:

1. Gamma Travel, що пропонують ексклюзивні тури до Чорнобильської зони відчуження.
2. Real Chernobyl, спеціалізуються на організації екстремальних турів до території, постраждалої внаслідок аварії на ЧАЕС.
3. Чорнобиль тур.ua – національний провайдер екскурсій в Чорнобильську зону.
4. Tours2Chernobyl. Сервіс, який організовує відвідування території Прип'яті.
5. SoloEast Travel – турагентство, що розробляє тури до Чорнобиля за доступними цінами.
6. Adventure tours in Ukraine – надають перевагу екстремальним турам, в тому числі небезпечним дестинаціям «темного» туризму.
7. Vodo.ua – представляють себе як ті, хто пропонує до покупки власне не тури, а «враження». У їх числі також враження від візитів до «радіоактивних» дестинацій. Хоча наразі тури до зони відчуження не проводяться.
8. FLIXESS – «сервіс пошуку емоцій», як вони самі себе позиціонують. У категоріях «азарт», «виклик» та «здивування» можна знайти одноденні та дводенні тури до тієї ж радіаційно забрудненої зони.

Перелік є показовим через явну домінацію Чорнобильської зони відчуження як основної та єдиної дестинації «темного» туризму у всіх можливих підприємств.

Постає питання доступності даної дестинації для відвідування під час повномасштабної війни. 31 березня 2022 року окупаційні війська покинули територію Чорнобильської АЕС, яку утримували протягом місяця з початку

вторгнення. З того часу зона відчуження офіційно закрита для цивільних відвідувачів та туристів з міркувань безпеки, дозвіл на перебування мають лише державні та військові делегації, для яких зазначені туристичні компанії можуть надати гідів для супроводу [1; 51]. Туристичні тури ж тимчасово припинені, хоча деякі фірми, як-от FLIXESS пропонують попереднє бронювання з відкритою датою.

З перелічених компаній вузьку нішу «темного» туризму в якості спеціалізації обрали перші п'ять. Це просліджується як у різноманітті пропозицій на сайтах, так і наповненістю сторінок в соціальних мережах, які через повномасштабну війну є майже не активними є майже не активними.

Варто з'ясувати, які туристичні пакети та послуги можуть запропонувати дані вибірково туристичні компанії, та в чому їх переваги одне перед одним (табл. 2.2). Ціни у таблиці вказані за одноденний тур на одну особу у складі групи (включаючи трансфер з Києва, дозвіл на в'їзд, екскурсійний супровід). Дані зібрані з офіційних сайтів туроператорів та переведені за курсом з доларів у гривні.

Таблиця 2.2

Порівняльна характеристика провідних туроператорів темного туризму в
Україні

Туристична фірма	Типи поїздок	Вартість, грн./особу	Особливості
Gamma Travel	Одноденні, багатоденні, приватні, фототури	Від 2280	Індивідуальні фототури
Real Chernobyl	Екстремальні тури	-	Авіатури
Чорнобиль тур.ua	Планові загальні поїздки, екскурсії на замовлення	Від 2320	Акцент на безпеці, вибір найменш радіаційних маршрутів
Tours2Chernobyl	Групові, приватні, ексклюзивні тури	Для українців – від 2030 Для іноземців – від 4100	Акцент на інформативність
SoloEast Travel	Одноденні, багатоденні та пакетні тури	Від 2940	Відвідування стрільбища

Складено автором за матеріалами: [52; 55; 61; 62; 63]

Загалом аналіз пропозицій провідних туроператорів у сфері «темного» туризму в Україні показує, що попри різну вартість та тривалість турів, усі компанії роблять акцент на унікальність дестинацій, безпеку відвідування та емоційний компонент. Найпоширенішими послугами є одноденні подорожі, фототури, екскурсії з гідами та тематичні авіатури. Варто відзначити, що усі туроператори акцентують увагу на іноземному споживачеві також, пропонуючи тури як українською, так і англійською мовами. Поодинокі компанії, як-от Real Chernobyl також проводять екскурсії німецькою, французькою чи іспанською мовами за попереднім узгодженням.

У 2019 році з виходом серіалу від HBO дві фірми, а саме Чорнобиль тур.ua та SoloEast Travel спостерігали велике зростання кількості заброньованих турів – на 30%-40% відповідно [46].

Цікавим для розкриття є досвід Visit Ukraine. У 2022 році організація оголосила початок розробки турів «сміливими містами», пов'язаних із початком повномасштабної війни [68].

Варто зазначити, що ініціатива Visit Ukraine стикнулася з обуренням. У переважній більшості суспільства неоднозначне відношення до відвідування місць трагедій, спричинені нападом Росії, у час, коли війна все ще триває. Ексдиректорка інформаційного бюро «УгорщинаТуризм» при посольстві Угорської Республіки в Україні зазначила, що туристична спільнота здебільшого обурена і поділяє надану критику, однак водночас зауважила, що є й ті, хто підтримує подібні ініціативи, включаючи окремих представників чиновництва [47].

Державне агентство з розвитку туризму України висловило застереження щодо етичності та доцільності створення подібних турів під час війни та закликала туристичні компанії утриматися від організації турів до місць трагедій [38].

Таким чином, розробка турів «чорного» туризму була зупинена. Але у перспективі ця ідея може бути розглянута ще раз. Вже по закінченню війни ставлення суспільства та держави до відвідання місць трагедій може

змінитись, в меморіалів стане частиною традицій вшанування пам'яті героїв та загиблих під час війни.

У підсумку, п'ять туристичних порталів в Україні обрали за основу саме «чорний» туризм. Особливу увагу привертають платформи, які пропонують тури до Чорнобильської зони відчуження – ключової дестинації темного туризму в Україні. На основі даних, отриманих шляхом аналізу пошукових запитів про кожну з п'яти компаній, можна оцінити, чиї пропозиції та сервіс викликають найбільший інтерес серед користувачів, як в Україні, так і за її межами (рис. 2.4).

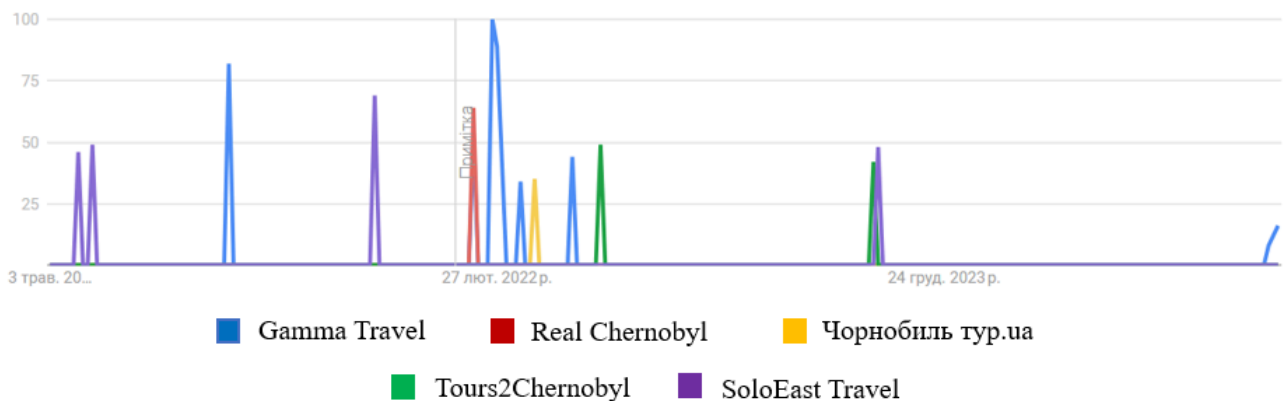

Рис. 2.4. Кількість запитів про туристичні портали зі спеціалізацією на «туризмі катастроф» за період 2020-2025 рр. [56]

Як видно з графіка, найбільшу кількість запитів стабільно отримує портал Gamma Travel, що свідчить про високу впізнаваність бренду та довіру до нього з боку туристів. Інші сервіси – Real Chernobyl, Чорнобиль тур.ua, Tours2Chernobyl та SoloEast Travel – демонструють епізодичну активність. Така статистика підтверджує ключову роль Чорнобиля в структурі «темного» туризму України та підкреслює важливість цієї зони на формування зацікавленості в Україні як туристичній дестинації.

Інший різновид танатотуризму, який розвивається на території держави у даний момент – це військовий туризм. Так, туристична компанія War tours організовує одноденні тури до таких міст, як Київ, Харків, Ірпінь та Буча.

Вартість турів варіюється від €200 до €350 за особу, залежно від маршруту. Під час екскурсій учасники мають можливість побачити зруйновані будівлі, залишки військової техніки, місця ракетних ударів та поспілкуватися зі свідками подій. До організації ставляться з особливою увагою, адже усі зазначені міста відвідування можуть піддаватися ракетним та балістичним ударам і ударам БПЛА, тому тури зазвичай проводять локальними гідями, які досконально та швидко орієнтуються в містах і можуть провести групу туристів в укриття. Частину отриманих коштів War tours відсилають на підтримку ЗСУ. Як каже їх співзасновник – тури спрямовані на увічнення пам'яті війни та розповідь відвідувачів про її вплив [69].

Як і у ситуації з Visit Ukraine, робота цієї фірми зазнала деякої негативної реакції. Михайлина Скорик-Шкарівська, депутат Ірпінської місцевої ради, зазначила, що ставлення місцевих жителів до ідеї розвитку воєнного туризму є неоднозначним: одні бачать у цьому можливість економічного зростання, інші – проблему з точки зору моралі, пов'язану з заробітком на людських трагедіях. У свою чергу Мар'яна Олесків, очільниця Національного агентства з розвитку туризму України, погодилася, що тема викликає етичні суперечки, але наголосила на тому, що інтерес до воєнного туризму буде лише зростати. З метою гідного представлення таких DESTINAЦІЙ її установа працює над навчальними програмами для гідів і формуванням меморіальних маршрутів у Київській області [67].

Що стосується інших DESTINAЦІЙ танатотуризму в Україні, тут спостерігається переважно локальний розвиток подібних ініціатив. Немає великих підприємств, які б організовували поїздки до інших місць у списку. Проте існує низка екскурсійних бюро та локальних туроператорів, які проводять тури та оглядові екскурсії по місцям пам'яті.

У Києві це авторські тури від туроператора «САКУМС» та від Клубу Корінного Киянина, які присвячені трагічним сторінкам України та Києва зокрема. Наприклад, екскурсії Звіринецькими печерами, що є виключно унікальним прикладом некропольного туризму у поєднанні з поганським, або

двогодинна прогулянка Бабиним Яром разом із гідом, створена не тільки задля збереження історичної пам'яті, а ще і для розвінчування міфів російської та радянської пропаганди та протидія антиукраїнським настроям в суспільстві. Мінімальна вартість подібного туру на 2025 рік складає 230 грн. максимальна в свою чергу – 500 грн.

Львівська область багата архітектурними пам'ятками, раніше було згадано Олеський та Підгорецький замки. Зазвичай у туристичних пакетах та екскурсіях вони показуються удвох в рамках теми «Замки Львова». Тур-фірма «Андреоллі-тур» пропонує маршрути по усіх куточках Львівщини за доступними цінами (ціновий діапазон екскурсій варіюється від 200 до 300 грн., а одноденних турів – від 500 до 800 грн.).

Проживання у період подорожі є одним із ключових елементів туристичного досвіду, що безпосередньо впливає на загальне враження від візиту. Актуальним є питання щодо потреб туриста при виборі типу засобу розміщення, зокрема готелю, мотелю чи хостелу. Слід зазначити, що на території України не побудовані спеціалізовані готелі під туристів, що приїхали з метою танатотуризму. Тому гіпотетично туристи можуть залишитись у будь-якому готелі/хостелі/апартаментах, які відповідатимуть їх особистим побажанням, а це в районі 4532 засобів розміщення. Особливо у цьому питанні виділяються Львівська та Київська області, адже за теперішніх військових умов саме ці два міста здатні прийняти достатню кількість туристів, через наявність значної кількості інфраструктури. В інших областях безпекова ситуація впливає на інфраструктуру, через небезпеку засоби розміщення не працюють, або ж відсутні [35].

З раціональної точки зору крім того, що є базовою потребою, а саме безпека, комфорт, відгуки і доступна ціна, для туристів, які приїждять із метою танатотуризму, особливо важливою стає близькість готелю до destinations історичної пам'яті. Адже саме ці об'єкти стають головною метою подорожі. Розглянемо об'єкти розміщення, які абсолютно або майже точно відповідають усім стандартам, переліченим раніше (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Заклади розміщення біля ключових дестинацій танатотуризму

№	Готель	Адреса	Кількість номерів	Дестинація поблизу
1	Stalker Hotel & Hostel (4 зірки)	Вулиця Чорнобильська, 1А, Дитятки, Київська область	25	Чорнобильська зона відчуження
2	Готель Салют (3 зірки)	Вулиця Івана Мазепи, 11Б, м. Київ	89	Національний музей Голодомору-геноциду
3	Готель Леотель (3 зірки)	Вулиця Дениса Лук'яновича, 3, м. Львів	21	Тюрма на Лонцького
4	Menorah Hotel (4 зірки)	Вулиця Шолом-Алейхема, 4/26, м. Дніпро	80	Музей «Пам'ять єврейського народу та Голокост в Україні»
5	Eco Hostel DROVA (2 зірки)	Вулиця Джерельна, 55а, 3-4, м. Львів	22	Меморіальний музей тоталітарних режимів «Територія Терору»
6	Hostel Voyage (2 зірки)	Вулиця Олени Теліги, 53, Київ	13	Бабин Яр
7	Готель Dion (3 зірки)	Вулиця Інженера Купера, 9, Запоріжжя	10	Пам'ятник мемонітам
8	Готель Мандри (2 зірки)	Вулиця Тернопільська, 112, с. Підзамочок	22	Єврейське кладовище
9	Eney Hotel (4 зірки)	Вулиця Шімзерів, 2, м. Львів	16	Личаківський цвинтар
10	Raziotel Київ Ямська (3 зірки)	Вулиця Ямська, 52, м. Київ	78	Байкове кладовище
11	Готель «Атріум» (2 зірки)	Бульвар 30-річчя Перемоги, 22А, м. Мелітополь	11	Кам'яна могила
12	Готельний комплекс «Хімік»	Вулиця Заводська, 35, м. Павлоград	48	Мавринський майдан
13	Мотель Джерело	Урочище Бочка, м. Броди	12	Одеський замок, Підгорецький замок
14	Апарт-Готель Парасолька	Проспект Перемоги, 87, м. Чернігів	7	Антонієві печери Троїцько-Іллінського монастиря
15	Гостинний дім «Архистратиг»	Вулиця Володимира Винниченка, 20А, м. Львів	12	Домініканський собор

Складено автором за матеріалами: [57; 58; 64]

Туристи «темного» туризму зазвичай не є занадто вибагливими до рівня сервісу, тому варто зупинити свою увагу як на готелях середнього та вище середнього рівня (3-4 зірки), так і на варіантах класу «економ» (2 зірки). Також важливо уважно оцінювати номерний фонд обраних готелей. Водночас треба враховувати номерний фонд: популярні та складнодосяжні об'єкти – як-от Прип'ять або великі меморіальні кладовища – можуть приймати більшу кількість відвідувачів за раз, тоді як локальні пам'ятки, що розташовані в межах пішохідної досяжності, потребують меншої підготовки та можуть обійтися групою до 10 осіб або трохи більше.

Усі перелічені готелі/хостели об'єднує кілька спільних рис. По-перше, усі вони розташовані у безпосередній близькості від дестинацій «темного» туризму, займаючи від 1 хвилини пішки (Hostel Voyage), до 4 годин автобусної поїздки (Stalker Hotel & Hostel). Це пояснюється віддаленістю Прип'яті від найближчого населеного пункту, а також неможливістю побудувати готель чи хостел на зачиненій, небезпечній завдяки залишкам атомних викидів території Чорнобиля. Готелей, які були б створені під конкретну подію, окрім вже зазначеного готелю «Сталкер» в Україні немає.

Ціна за проживання варіюється від 610 до 2600 грн/ніч, і кожен із об'єктів розташування пропонує мінімум у вигляді безкоштовного Wi-Fi, вбиральні, отже готелі не залежно від вартісного діапазону підходять для людей, що очікують базового комфорту після відвідування емоційно напружених локацій.

Інформація про місця розташування туристів у деокупованих містах не зазначалася, адже кожен готель чи хостел буде у безпосередній близькості до місця трагедії. Крім того, звернемо увагу на Мелітополь: це тимчасово окупована територія, безпекова ситуація там залишається непередбачуваною, що робить туристичні візити туди неможливими та ризикованими.

На самій території Прип'яті для невеликих груп та індивідуальних туристів, що замовили тур на 2 дні чи більше, у довоєнний період функціонували два готелі: «Десятка» та «Прип'ять».

Готель «Десятка» розміщується в центральній частині міста Чорнобиль у будівлі, що раніше належала «Чорнобильінтерінформу». Це двоповерхова споруда, відремонтована у 2014 році. Номери мають базове облаштування та розраховані на 2–3 осіб. Санвузол і душова кімната спільні – один блок на дві кімнати.

«Прип'ять» – готель розташований у місті Чорнобиль, на вулиці Полупанова. Усі номери відрізняються радянською простотою та аскетичним оформленням. Постояльцям надається випрасувана накрохмалена постільна білизна зі штампами Чорнобильського спецкомбінату, мило та рушник. Гаряча вода подається не постійно, засоби особистої гігієни можуть бути відсутні.

Інтер'єр кімнат збережений у стилі радянської епохи: прості меблі, у «люксових» номерах – телевізор (це єдина відмінність від стандартних) та діюча радіоточка, що транслює передачі з минулого про досягнення господарств Іванківського району. Доступні два типи номерів – тримісні та чотиримісні. Поселення, за можливості, погоджується з туристами, однак остаточне рішення приймає комендант готелю [52].

Таким чином, можна зробити висновок, що танатотуризм в Україні перебуває на етапі започаткування: попри обмежену кількість спеціалізованих туроператорів, готелів та DESTINATIONАЦІЙ СВІТОВОГО МАСШТАБУ, наявний інтерес як з боку українських, так і іноземних туристів. У перспективі, після завершення воєнних дій, «темний» туризм може стати важливим інструментом збереження пам'яті та туристичного розвитку країни завдяки новітній інфраструктурі та гарантіям безпеки [12].

2.3. Перспективи розвитку темного туризму в Україні

Така туристична ніша як «чорний» або «темний» туризм хоч і не є такою ж популярною, як той саме пізнавальний або бальнеологічний туризм, але вона має певний потенціал, особливо за рахунок свого потужного емоційного

впливу та тісного зв'язку із подіями, що відбуваються у світі. Аналіз можливостей та перспектив розширення цього різновиду туризму є важливим для формування ефективних шляхів розвитку індустрії туризму в Україні.

Найбільшим викликом на шляху до стабільності та популяризації «чорного» туризму, безперечно, стали військові дії. Згідно з інформацією, наданою Міністерством культури та стратегічних комунікацій України, за більш ніж три роки повномасштабної війни, загальна чисельність пошкоджених пам'яток культурної спадщини в Україні склала 1419 об'єктів. З них національного значення – 139, місцевого – 1184, щойно виявлених – 96 [42]. На сьогодні складно визначити, скільки з них були пам'ятками конкретно об'єктами туризму скорботи та пам'яті, проте можна стверджувати, що після закінчення війни кожна з постраждалих дестинацій може набути нового статусу як складова сегменту військового туризму. Прикладами можливості надбання популярності такими дестинаціями є War Tours Ukraine, Чорнобиль тур.ua та SoloEast Travel, які спостерігають збільшення туристів з початком повномасштабної війни.

Перспективи розширення цього виду туризму базуються на збереженні уже існуючих історичних та культурних пам'яток, впровадженні інноваційних технологій, і на запиті потенційних туристів, а саме бажанні отримувати незвичні емоції, відчувати страх, доторкнутися до того, що вважається містичним. Але випадок України є винятковим, де війна ще триває, утворюються нові пам'ятки танатотуризму, які мають потенціал стати об'єктами національної та міжнародної уваги. Це, зокрема, зруйновані міста-герої, місця масових поховань, меморіали на честь жертв воєнних злочинів, музеї окупації тощо. Їх осмислення, збереження та належне музейне представлення дозволить не лише підтримати процес національного відновлення, а й створити нову, автентичну туристичну пропозицію. Важливо, щоб формування таких маршрутів відбувалося з дотриманням етичних норм (зокрема, щоб їх не комерціалізували, не романтизували трагічні події, не порушували гідність жертв негідною поведінкою), у

співпраці з місцевими громадами та із залученням професійних гідів. Таким чином є можливість уникнути непорозумінь та негативної реакції суспільства.

Варто зазначити найбільш сприятливий план для розвитку «темного» туризму на теренах України з урахуванням її історико-культурного потенціалу, сучасних викликів та безпекових реалій.

Спочатку варто визначити цілі плану включно до грудня 2030 року, які в результаті визначатимуть, чого можливо досягти у можливому сценарії, на що варто звернути увагу в першу чергу (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Ключові цілі плану розвитку «темного» туризму в Україні до 2030 року

№	Напрямок розвитку	Очікуваний результат
1	Залучення іноземних туристів	Збільшення щорічного потоку іноземних туристів до 10 мільйонів осіб у перші повоєнні роки, (далі – стабільно 5-7 мільйонів зі зростаючою тенденцією)
2	Активізація внутрішнього туризму	Збільшення до 20 мільйонів осіб щорічно
3	Розвиток військового туризму	Визнання напряму пріоритетним, запровадження чітких стандартів, контролю якості, ліцензування гідів і фінансування
4	Розширення ринку праці у сфері туризму	Зростання кількості робочих місць у 3 рази, поступове відновлення інфраструктури гарантує збільшення в 5 разів
5	Розширення кількості об'єктів «темного» туризму	Подвоєння наявної кількості дестинацій
6	Формування міжнародного іміджу	Позиціонування України як держави-героя, що захищає свою ідентичність ціною великих жертв

Складено автором за матеріалами: [15]

Такими вбачаються результати якісно оформленого та реалізованого плану з можливою назвою «Україна пам'ятає». Він включає в себе чотири основні етапи, деякі з них це вдосконалені та підлаштовані під тематику пункти плану, наданого Вікторією Бойко та Наталією Далевською у статті «Стратегічний план розвитку в'їзного туризму у контексті відновлення України» [15].

Розроблений план спрямований на формування комплексної моделі розвитку «темного» туризму в післявоєнний період. Він охоплює п'ять взаємопов'язаних етапів – від підготовчо-аналітичного до довгострокового функціонування галузі та має на меті забезпечити збереження історичної пам'яті, розвиток туристичної інфраструктури та популяризацію України як учасника міжнародної спільноти в галузі меморіалізації та популяризації пам'ятних подій.

1) Перший етап є підготовчим. Він також складається з кількох завдань, перше з яких – комплексне вивчення поточного стану туристичної індустрії з фокусом на темний туризм. У світі похмурий туризм займає нішеву, але дуже перспективну та популярну позицію. Тому на цьому етапі ми виявляємо ключові дестинації, які вже функціонують або можуть бути інтегровані у даний сегмент.

Далі варто проаналізувати зарубіжний досвід функціонування танатотуристичних маршрутів та меморіальних об'єктів і на основі аналізу зробити висновки, які могли б бути використані Україною для побудови власної моделі «темного» туризму з урахуванням культурної специфіки та досвіду війни.

Також варто провести опитування або публічні обговорення за участі місцевих громад, істориків, релігійних організацій, гідів чи працівників музеїв. Такі обговорення дозволять врахувати локальний контекст, уникнути конфліктів, запобігти потенційній комерціалізації пам'яток, а також знайти нові дестинації, які можливо внести до маршрутів.

У рамках першого етапу має також бути розроблено перелік культурної спадщини України, що має потенціал для включення у туристичні маршрути пам'яті, включаючи як уже функціонуючі об'єкти, так і ті, що утворяться після завершення війни та ті, що потребують відновлення.

2) Другий етап передбачає створення управлінської бази, яка необхідна для системної реалізації танатотуризму як регульованої системи. Насамперед, варто визначити, який державний орган буде відповідальним за нагляд,

роботу з місцями трагедій та в принципі опікуватиметься питаннями «темного» туризму. Оптимальним рішенням бачиться вибір Державного агентства розвитку туризму України (ДАРТ) через їх серйозний підхід та зацікавлення проблемами цього виду туризму в Україні.

Разом із цим передбачається розробка та офіційне затвердження концепції «темного» туризму, де будуть прописані цілі, головні принципи та правила розробки маршрутів і поведінки. Цей документ має стати головним орієнтиром у роботі будь-яких підприємств. Також доцільним буде запровадження серйозних законів або інших дій задля збереження автентичності цих страшних місць. Це дасть можливість запобігти неетичному використанню туристичних ресурсів.

Не менш важливим завданням стане підготовка професійних кадрів. Це передбачає розробку спеціалізованих навчальних програм для гідів, екскурсоводів, працівників музею, менеджерів культурної спадщини, впровадження відповідних курсів у заклади вищої освіти туристичного та культурного профілю. Варто також створити систему сертифікації гідів, які працюють у сфері танатотуризму, з обов'язковим іспитом з дисциплін історія, комунікації, готельно-ресторанна справа, туризм.

3) На третьому етапі варто запровадити конкретні дії, аби відповідати стандартам описаним у пункті 1. У цей період відновлюються, будуються та облаштовуються об'єкти «темного» туризму, вступають у розробку туристичні маршрути, зокрема військового туризму.

На цьому етапі слід проговорити, що дуже важливо впровадити інноваційні рішення. В першу чергу це мобільний застосунок для легшого бронювання з-за кордону та доступу до інтерактивної інформації про маршрути, рівень безпеки, графік роботи засобів розташування та об'єктів відвідування, наявність гідів і відгуки інших користувачів. Застосунок має підтримувати кілька мов, українську, англійську та ще кілька міжнародних мов на вибір користувачів (у цьому питання також треба спостерігати, люди якої національності найбільше зацікавлені у наших послугах та поступово

додавати відповідні варіанти до списку). Далі – 3D-тури, екскурсії, інтерактивні борди на головній сторінці сайту, система CRM для персоналізованого підходу до кожного та підтримки онлайн-оплати, масові розсилки на акаунти та повторний показ реклами.

Наступне важливе впровадження – створення системи електронної реєстрації відвідувачів задля контролю потоків туристів в різні періоди часу та до різних дестинацій. Таким чином у нас будуть статистичні дані щодо кількості, національності, дати реєстрації користувачів, які ми можемо використати для покращення стратегії та оцінки ефективності маркетингових дій в мережі інтернет.

Обов'язком держави буде забезпечення доступної логістики до віддалених чи маловідомих дестинацій, таких як музей гуцульської магії. Велика кількість жителів країни точно хотіли б відвідати ці пам'ятки, але доїхати до фінальної дестинації може бути проблематично через специфіку місцевості, клімату або через фінансові проблеми.

4) Четвертий етап є етапом стабілізації та закріплення досягнень. На цьому етапі ключовим для нас стає закріплення на туристичній арені, підкріплення вже існуючих ініціатив та масштабування (впровадження об'єктів танатотуризму України в міжнародні маршрути).

Після відкриття оновлених або нових дестинацій важливо сформувати стійкий інтерес аудиторії. Це передбачає регулярне оновлення експозицій, розширення маршрутів та запуск тимчасових тематичних програм (наприклад, річниці подій, фестивалі пам'яті, реконструкції).

Крім того, на цьому етапі є актуальним налагодження співпраці з іноземними туроператорами, авіакомпаніями, асоціаціями з питань культури та збереження спадщини, як-от UNESCO, а також із закладами освіти для організації освітніх програм до місць пам'яті та навіть можливі видання та публікації у наукових роботах.

Цей етап дозволить розпочати формування бренду «темного» туризму України та проводити маркетингові кампанії (в першу чергу в соціальних

мережах, потім – на телебаченні, в туристичних брошурах та путівниках по всьому світу різними мовами). Або ж видавати брошури та путівники під власним видавництвом.

Доцільно проводити періодичний аналіз реалізованих заходів, збирати відгуки туристів, оцінювати економічний, соціальний та культурний вплив. Це дозволить оперативно вирішувати несподівані проблеми, вносити корективи у функціонуючу систему та швидко підлаштовуватися під зміни в туристичній галузі.

5) П'ятий етап орієнтований на довгострокове функціонування галузі танатотуризму на теренах нашої держави. Усі дії на цей момент спрямовані на запечатування тематики похмурого туризму в історії, культурі, освіті, тобто на довгий період залишити ці знання в свідомості якомога більшої кількості людей. Основне, що можна зробити, це:

- Включити тематику «темного» туризму в освітні програми університетів як окрему тему в якійсь дисципліні (наприклад «Спеціалізований туризм»);
- Брати участь у міжнародних платформах та форумах, присвячених тематиці танатотуризму (як-от The World Economic Forum або The Institute for Dark Tourism Research);
- Сформувати загальний реєстр з переліком усіх відомих об'єктів «темного» туризму, де будуть зазначені час та мета створення, адреса, поточний стан об'єкту та остання дата реставрації;
- Періодично оновлювати цифрову інфраструктуру, мобільний додаток, CRM-систему, доповнювати віртуальні тури новими маршрутами та деталями.

Окремою проблемою під час створення плану дій є розмінування територій України на шляху до повного відновлення та активізації сфери «темного» туризму. Цей захід має провадитися регулярно, як під час так і після війни. У 2023 році в рамках роботи сервісу протимінної діяльності ДСНС було розроблено інтерактивну мапу з виділеними територіями, де вже

було виявлено або теоретично знаходяться вибухонебезпечні предмети (рис. 2.5).

Рис. 2.5. Карта замінованих територій України [41]

Ця карта була створена за ініціативою влади задля стабілізації безпекової ситуації на національному рівні.

Згідно з кольоровим позначенням, найвищий рівень забруднення територій вибухонебезпечними предметами спостерігається в регіонах, що безпосередньо постраждали від бойових дій або були та є тимчасово окупованими. До таких областей належать Київська, Чернігівська, Сумська, Харківська, Луганська, Донецька, Запорізька, Херсонська та Миколаївська. Локалізація не є точною, похибка у місцезнаходженні цих предметів становить близько 30 км.[45]. Крім того зазначається, що речі, які можуть спричинити вибух або детонацію, можуть бути розташовані по усій території країни. Пов'язані такі ризики із наявністю в суспільстві колабораціоністів та терористів, чії дії не є контрольованими та передбачуваними та не мають територіальної обмеженості, а також зі значною кількістю боєприпасів, які не вибухнули при контакті із твердою поверхнею та все ще є працюючими.

Питання повного або хоча б часткового розмінування територій є базовою умовою для запуску будь-яких туристичних маршрутів. У зв'язку з цим по закінченню військових дій доцільно запропонувати шлях поетапного розмінування відповідно до рівня безпеки: починаючи з центральних областей, потім умовно безпечні території, як-от Чернігівська та Херсонська області, закінчуючи прикордонними регіонами. Далі, на основі даних про мінну небезпеку варто створити реєстр «безпечних локацій», відкритий для туроператорів, організаторів екскурсій та відвідувачів.

Захід розмінування потребуватиме значного часу, як мінімум кілька років праці. На цей та подальші часи варто запровадити навчальні курси для гідів, після яких вони навчатимуться діяти у надзвичайних ситуаціях, наприклад, якщо турист випадково наступить на міну.

Доцільним буде вступити у партнерські відносини із міжнародними та національними центрами розмінування (The HALO Trust, UNMAS, Українська асоціація гуманітарного розмінування і т.д.). Це значно пришвидшить розмінування найбільш перспективних туристичних об'єктів в межах областей України.

Таким чином, створений план зміг поєднати у собі усі існуючі наявні стратегії управління знаннями у сфері танатотуризму (рис. 2.6).

Рис. 2.6. Стратегії управління знаннями, що використовуються у сфері «темного» туризму [29]

Підтримка історичної пам'яті полягає у будівництві та підтримці меморіалів, музеїв, експозицій, екскурсій та інших культурних об'єктів.

Консолідація інформації об'єднує різного роду джерела (наукові дослідження, зібрані свідчення очевидців, архівні документи) для створення єдиної картини того, що відбувалося. Особливо це важливо в контексті інтерактивних виставок та музейних експонатів, бо вони часто надають найбільш детальний огляд трагічних подій.

Реконструкція минулого створюється за допомогою сучасних технологій (віртуального простору, аудіо- та візуальних інсталяцій, театралізованих реконструкцій) з тих саме розповідей людей, що пережили жахливі події чи архівних матеріалів. Головне у цьому методі – глибоке занурення та нав'язливе відчуття реальності історичного епізоду.

Збереження пам'яток на тривалий час («нафталін») - реставрація, охорона та підтримка у належному стані місць, пов'язаних із трагічними подіями (наприклад, військові меморіали або концентраційні табори). Доступність до цих місць в даному випадку відіграє значиму роль, тому варто тримати їх в належному стані.

Таким чином ми довели, що створена стратегія є комплексною адже вона охоплює всі ключові аспекти управління знаннями у сфері «темного» туризму. Зокрема, вона враховує необхідність підтримки історичної пам'яті через збереження меморіалів і музеїв, забезпечує консолідацію інформації з різних джерел для формування цілісної історичної картини, впроваджує реконструкцію минулого за допомогою сучасних технологій. Навіть концепт «нафталін», як символ довгострокового збереження культурної спадщини, був реалізований у вигляді пропозицій щодо реставрації, охорони та доступності об'єктів танатотуризму.

По своїй суті «темний» туризм не має бути лише інструментом пошуку економічної вигоди, а й формувати свідомість серед громадян України та інших держав, зміцнювати імідж держави, якого ми набудемо після

закінчення війни та транслювати таким чином досвід війни тв її наслідків в маси.

Національна ідентичність є складним і багатовимірним поняттям, що має глибоко особистісний характер. Вона формується на основі усвідомлення індивідом власної належності до певної спільноти та використання цієї ідентичності для конструювання самосвідомості. Приналежність до нації визначається не лише етнічним походженням, а й сукупністю соціальних та культурних чинників, які слугують маркерами ідентичності. До них належать мовні особливості, стиль одягу, зовнішні риси, географічне походження, місце постійного проживання, а також правовий статус громадянства [26].

У цьому контексті збереження історичної пам'яті відіграє критичну роль у підтримці та відтворенні національної ідентичності. Завдяки меморіальним практикам, збереженню культурної спадщини та просуванню історії думок суспільство формує спільне бачення минулого, яке впливає на самосвідомість індивіда. Відвідування місць пам'яті, музеїв і меморіалів посилює колективну пам'ять, водночас зміцнюючи міжпоколінні зв'язки та забезпечуючи передачу історичних знань майбутнім поколінням.

В такому випадку забуття представляє собою деякий ризик. Якщо такі місця не підтримуються належним чином, вони можуть бути втрачені або перетворені на звичайні туристичні атракції, втрачаючи свою освітню та меморіальну функцію. З метою запобігання забуття пропонується концепція під влучною назвою «Пам'ятати значить жити», в основі якою ляже принцип соціальної комунікації, тобто через інформаційні кампанії з малих років, які будуть висвітлювати значення пам'яті про своє минуле задля будівництва майбутнього. Це можуть бути стенди з гучними заголовками, які спрямовані викликати сум чи сором або просто зацікавити перехожих в темі, яка там висвітлюється. Або це можуть бути розмови з дітьми у школах та класні години з повчальним змістом. Це в Україні роблять і зараз, але нажаль висвітлюються лише найгучніші події, як Голокост чи Голодомор. Було б краще, якби і менш популярним подіям надавали розголосу. Щодо людей

старшого віку – можна проводити волонтерські проекти з догляду за destinationsми танатотуризму. Це буде знак поваги з боку громадян та можна замотивувати інших допомогти так само.

Буде важливим чинником і міжнародна увага до трагічних подій та місць, де вони відбувалися. Зокрема, такі населені пункти як Буча, Ірпінь, Гостомель, які стали символами жорстокості російської окупації та геноциду українців, вже набули статусу пам'ятних місць у глобальному інформаційному просторі. Як зазначає інформаційний портал «Голос Америки» до згадки та вшанування пам'яті загиблим з приводу річниці звільнення Бучі, долучилися представники США, Великої Британії, Швеції, Нідерландів, Молдови, Німеччини, Латвії та Італії. І це лише представники від держави. Якщо подумати, люди з усього світу висловлюють своє співчуття. Це те, що нас об'єднує – людяність [48].

Настільки широкий резонанс у подальшому сформує підґрунтя для створення меморіальних просторів, музейних експозицій, пам'ятників і меморіалів на місцях трагедій. І власне така глобальна підтримка та емоційна залученість світової аудиторії створює своєрідну перспективу для включення об'єктів на кшталт Бучі та Ірпеня до міжнародних маршрутів «темного» туризму. Звісно, можна засуджувати такі ініціативи з точки зору моралі, але це є особливістю туризму пам'яті – спосіб переосмислення трагічного досвіду, збереження історичної правди у наочному вигляді, і ні в якому разі не експлуатація місця. І для того, аби destination не перетворилася випадково на комерціалізовану «розвагу» для усякого роду відвідувачів, держава має серйозно контролювати як поведінку туристів, так і пропозиції на туристичному ринку. Наприклад, можна регламентувати правила поведінки у місцях скорботи, запровадити інформаційні стенди, щоб підвищувати свідомість населення, і не менш важливо – обов'язково сертифікувати туроператорів, що працюють у сфері туризму пам'яті з обов'язковим проходженням тематичних тренінгів. Регулярні огляди та регуляція також будуть доречними.

Можна було б створити меморіальний комплекс чи музей, подібний до вже існуючого об'єкту сучасної історії супротиву українського народу - Національного меморіального комплексу Героїв Небесної Сотні у місті Київ. Концепція цього місця абсолютно точно описує виражену нами раніше мету щодо збереження пам'яті. Звучить ця концепція наступним чином: «Меморіально-музейний комплекс має стати змістовною відповіддю на виклики й можливості в презентації та інтерпретації національно визначальних подій, сучасним закладом нового типу, місцем живих історій і правдивих свідчень, вмістищем колективної пам'яті та лабораторією її переосмислення, платформою формування громадянського суспільства, громадського діалогу, примирення, консолідації, засобом виховання свідомих та активних громадян, які мають продовжувати свою боротьбу за мету, поставлену Майданами» [70].

У своїй праці «Нора та «історія» проти «колективної пам'яті»: дослідницька записка» М. Хальбвакс надавав таке бачення концепції історії в цілому: «Історія, – звичайно починається в той момент, коли закінчується традиція, коли затухає або розпадається соціальна пам'ять. Тому потреба написати історію того чи іншого періоду, суспільства або навіть людини виникає тільки тоді, коли вони вже пішли так далеко в минуле, що у нас мало шансів знайти навколо себе багатьох свідків, які зберігають про них який-небудь спогад» [8]. Це може пояснювати першопричину, що штовхає людей до будівництва меморіалів, музеїв як згадку про історичне минуле, або ж чому ж велика кількість пам'яток архітектури та мистецтва, що прийшли до нас з давніх часів, підлягають регулярним перевіркам, реконструкціям та санітарному обслуговуванню.

Ця тенденція збереження пам'яті через своєрідну турботу про матеріальні та символічні об'єкти знайшла своє відображення у феномені темного туризму. Місця трагедій, катастроф, війн та репресій стають точками концентрації історії, де сучасне суспільство намагається осмислити минуле, зберігаючи колективну пам'ять.

Отже, робимо висновок, що, незважаючи на усі можливі виклики, «темний» туризм в Україні є досить перспективним явищем. Хоч і без стрімкого зростання популярності, він поступово стає частиною культури держави, а з початком війни - і частиною історії та засобом вшанування загиблих та тих, хто захищає країну. А от як надалі буде розвиватися похмурий туризму безпосередньо залежить від етичного підходу, грамотної державної політики та раціонального управління цим складним, але надзвичайно важливим напрямом.

ВИСНОВКИ

Таким чином, за результатом дослідження темного туризму як способу збереження історичної пам'яті можна зробити такі висновки:

1. Досліджено сутність та визначення поняття «темний туризм», який ще називають танатотуризмом або похмурым туризмом. Історія його походження сягає ще давніх часів, коли у людей тільки з'явилися уявлення про смерть та зацікавленість цією темою. У процесі дослідження також було з'ясовано, що поняття «темного» туризму має багатостороннє трактування як у зарубіжних, так і у вітчизняних наукових джерелах. Визначення, запропоновані Дж. Леноном, М. Фолі, Е. Сітоном, Д. Лайтом та іншими дослідниками демонструють, наскільки різноманітними є підходи до визначення цього явища та як воно стало не просто терміном визначення туризму, а цілим соціокультурним явищем. Продовжуючи цю тему, було розглянуто типологію туристів «темного» туризму за їхньою мотивацією: від тих, хто шукає глибокого досвіду і переосмислення подій, до випадкових відвідувачів, які натрапляють на дестинації без власного наміру. Окрема увага приділена поняттям меморіалізації та музеєфікації, і також зазначено, що архітектурні форми меморіалів, їх символізм та наповнення також є складовими механізми вшанування, рефлексії подій минулого та збереження пам'яті про трагедії.

2. Розглянуто класифікацію «темного» туризму, в першу чергу з тематичної точки зору. Було встановлено, що тематика дестинацій варіюється від місць геноциду, тюрем, катастроф, до місць із містичним, релігійним або навіть суїцидальним підтекстом. Така типологія дозволяє глибше зрозуміти, як утворюється попит на відвідування тих чи інших об'єктів та краще адаптувати туристичні пропозиції до очікувань аудиторії. Окрему увагу приділено класифікації за рівнем «темряви та світла», розробленій Філіпом Стоуном. Вона допомагає розрізнити автентичні об'єкти скорботи, що виконують здебільшого освітню функцію від розважальних і

комерціалізованих дестинацій, що лише символічно пов'язані зі стражданнями. Також у підрозділі перелічено методи аналізу туристичної галузі, які дозволяють комплексно вивчати явище темного туризму. Застосування таких методів у подальших дослідженнях сприятиме формуванню оптимального бачення розвитку танатотуризму в Україні та створенню плану дій.

3. Вивчено закордонний досвід розвитку темного туризму шляхом визначення провідних дестинацій танатотризму у світі та загального інтересу людей по всьому світу до цього різновиду туризму. Вивчення закордонного досвіду дало змогу виокремити регіони, де темний туризм найбільш розвинений: Західна Європа, Південно-Східна Азія, Північна Америка. Саме тут спостерігається активна музеєфікація трагічних подій (наприклад, концтабори в Польщі, Меморіал Хіросіми, Ground Zero в США), а також впровадження інновацій. Також перелічено музеї та меморіали, створені задля збереження пам'яті про катастрофи, що відбулися на території держав. Такі об'єкти здатні не лише приваблювати туристів, але й формувати свідоме ставлення до складного минулого, зміцнювати колективну пам'ять. У ряді держав проводяться періодичні роботи з такими дестинаціями, в першу чергу заходи з реставрації та освітні програми для молодих людей. Таким чином, досвід іноземних держав може стати опорою для створення моделі танатотуризму на теренах України.

4. У другому розділі оцінено ресурсний потенціал розвитку темного туризму України та зроблено висновок, що держава має значний потенціал для розвитку танатотуризму завдяки багатій історичній спадщині, пов'язаній із трагедіями, війнами, репресіями та техногенними катастрофами. До ключових об'єктів належать Бабин Яр, Чорнобильська зона відчуження, тюрма на Лонцького, музей АТО у Дніпрі, Меморіал жертв Голодомору, Кам'яна Могила тощо. Аналіз географічного положення об'єктів показав, що більшість об'єктів зосереджені в західних і центральних областях країни, що пов'язано з історичними обставинами та станом інфраструктури. Південь і

схід в свою чергу мають невикористаний потенціал, який набуде значення після завершення війни. Дестинації «темного» туризму виконують важливу освітню й меморіальну функцію. Їх доступність, наявність пільгових або безкоштовних квитків і екскурсій кількома мовами створюють умови для залучення як внутрішніх, так і іноземних туристів.

5. Проаналізовано стан розвитку темного туризму в країні та визначено, що, незважаючи на відсутність системного розвитку, інтерес до окремих пам'яток зберігається. Основною дестинацією залишається Чорнобильська зона відчуження, яка до війни приваблювала тисячі туристів щороку, зокрема іноземців. Війна змінила туристичну динаміку і частина об'єктів стала тимчасово недоступною, проте попит конкретно на воєнний туризм зріс. Національні туроператори пропонують тури переважно до Чорнобиля, менш активно — до інших об'єктів. Водночас на вибір пропонуються локальні авторські екскурсії в Києві, Львові, Дніпрі. Екскурсії в першу чергу зосереджуються на збереженні пам'яті. Попри складнощі, в країні існує базова інфраструктура: доступні готелі, інноваційні формати показу. В той же час на ринку бракує спеціалізованих готелів, екскурсій до нових дестинацій та маркетингових кампаній. Таким чином, «темний» туризм має всі можливості для масштабнішого розвитку після перемоги.

6. Визначено перспективи розвитку темного туризму в Україні та запропоновано конкретний п'ятиетапний план дій, який передбачає: підготовчий етап, створення управлінської бази, впровадження конкретних дій з відновлення та збереження стану об'єктів танатотуризму, етап стабілізації та закріплення досягнень, а також дії, направлені на довгострокове функціонування галузі. Акцент зроблено на етичності: співпраці з громадами, недопущенні комерціалізації трагедій, ліцензуванні туроператорів. Крім того, зазначено важливість у цьому процесі розмінування територій України, які були та будуть деокуповані. В результаті такі міста як Буча, Ірпінь, Чорнобиль можуть стати центрами пам'яті, що інтегруються в міжнародні маршрути. У перспективі Україна може позиціонувати себе як

країну, що змогла зберегти пам'ять й досвід боротьби, все це із відповідним брендингом, побудовою меморіалів чи музеїв та підтримкою держави й суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про туризм : Закон України від 15.09.1995 № 324/95-ВР : станом на 15 листоп. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-вр#Text> (дата звернення: 19.05.2025).
2. Бабин Яр: пам'ять на тлі історії: путівник для вчителя : зб. навч.-метод. розробок шкіль. занять на основі вірт. виставки та док. фільму / ред.-упоряд. В. Бобров. Київ : Український центр вивчення історії Голокосту, 2018. 156 с. URL: <https://surl.lu/lbdkwv> (дата звернення: 05.05.2025).
3. Бабин Яр: трагедія та пам'ять (до 70-х роковин трагедії Бабиного Яру): вечір-реквієм / уклад. М. А. Довга ; бібліогр. Л. А. Кравченко ; відп. за вип. М. О. Латамарчук. Чернігів : Чернігівська обласна бібліотека для юнацтва, 2010. 24 с. URL: <https://surl.li/bcfedh> (дата звернення: 05.05.2025).
4. Батиченко С., Мельник Л., Савков П., Сторубльов О. Особливості розвитку військового туризму в Україні. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки. 2021. № 48(4). С. 66–69. URL: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2021.48.66-69> (дата звернення: 22.11.2024).
5. Бордун О. Ю., Деркач У. В. Теоретичні та прикладні засади дослідження похмурого туризму України. *Географія та туризм*. 2018. Вип. 30. С. 62–72. URL: <https://surl.gd/vuxsss> (дата звернення: 06.05.2025).
6. *Вісник Львівського інституту економіки і туризму : зб. наук. ст. / М-во освіти і науки України, Львів. ін-т економіки і туризму ; редкол.: І. О. Бочан та ін.* Львів : ЛІЕТ, 2010. № 5. 328 с. URL: <https://surl.lu/uzfwpr> (дата звернення: 05.05.2025).
7. Гайтанідіс А. Перегляд потягу до смерті: реляційна психоаналітична перспектива. *Український психоаналітичний журнал*. 2024. № 2. С. 43–50. URL: <https://journals.npa.org.ua/index.php/psy/article/view/72/68> (дата звернення: 07.05.2025).

8. Ільїн В. В. MEMORY STUDIES: від пам'яті до забуття. *Проблеми всесвітньої історії*. 2020. № 3(12). С. 26–35. URL: <https://surl.li/brkqnc> (дата звернення: 23.03.2025).
9. Кулиняк І. Я., Жигало І. І., Ярмола К. М. Містичний туризм: сутність і перспективи розвитку у Львівській області. *Бізнес Інформ*. 2020. № 3. С. 128–137. URL: <https://surl.cc/gkqval> (дата звернення: 05.04.2025).
10. Лемак В. В., Химинець Г. Г., Хімінець Є. В., Котубей Ю. І. Методи наукових досліджень в туристичній сфері. *Освіта і наука*. 2023. Вип. 2(35). С. 54–59. URL: <https://surl.lu/qwnkpp> (дата звернення: 16.05.2025).
11. Лущик М. Географія темного туризму у світі. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2022. № 4. С. 97–104. URL: <https://surl.li/midlvu> (дата звернення: 22.11.2024).
12. Моца А. А., Шевчук С. М., Серета Н. М. Перспективи післявоєнного відновлення сфери туризму в Україні. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 41. С. 257–262. URL: <https://surl.li/etrywym> (дата звернення: 25.04.2025).
13. Сардак С. Е., Таран С. В. Потенціал «темного» туризму в країнах Європи. *Економіка і суспільство*. 2018. Вип. 19. С. 27–33. URL: <https://surl.li/xmnxbg> (дата звернення: 23.03.2025).
14. Стратегії сталого розвитку в туризмі та готельно-ресторанному бізнесі: можливості і проблеми запровадження в Україні : колективна монографія / за ред. Г. М. Чепурди; Черкаський державний технологічний університет. Черкаси : ЧДТУ, 2021. 189 с. URL: <https://surl.li/mahfvv> (дата звернення: 05.05.2025).
15. Управління змінами та інновації : електрон. наук. журн. / гол. ред. Т. В. Пуліна. Запоріжжя : Нац. ун-т «Запоріж. політехніка», 2022. № 3. 65 с. URL: <https://surl.lt/iikwag> (дата звернення: 09.05.2025).
16. Хохлов М. В. Темний туризм в Україні: культурні аспекти, етичні виклики та можливості в умовах війни. *Економіка та суспільство*. 2024. Вип. 64. С. 1134–1145. URL: <https://surl.li/blbvzz> (дата звернення: 05.05.2025).

17. Чорнобиль: катастрофа та уроки на майбутнє : матеріали Міжвідомчої наук.-практ. конф. (Київ, 26 квіт. 2016 р.) / МВС України, Нац. акад. внутр. справ. Київ : МВС України; Нац. акад. внутр. справ, 2016. 150 с. URL: <https://surl.li/lpcqyc> (дата звернення: 05.05.2025).
18. After Dictatorship. Memorials. URL: <https://surl.li/ddoyre> (дата звернення: 23.03.2025).
19. Batumalai T., Kocourek A. Exploring Dark Tourism: Cognitive and Affective Perceived Value On Destination Image in Czech Republic. *European Journal of Hospitality and Tourism Research*. 2024. Vol. 12, No. 1. С. 67–82. URL: <https://surl.li/swkydv> (дата звернення: 24.11.2024).
20. Bristow M., Harp R. Post-Wildfire Tourism Recovery Strategies: Planning for the Long Term. USDA Forest Service. *Conference Paper in Proceedings of the Third International Fire Ecology and Management Congress*. 2005. 9 p. URL: <https://surl.li/ycovby> (дата звернення: 26.11.2024).
21. CHAPTER 1: Conceptualization & Trends on Sustainable & Slow Tourism. *Research study on Slow Tourism international trends and innovations*. 2020. 23 p. URL: <https://surl.li/uxxtqn> (дата звернення: 25.04.2025).
22. Chen K. A comprehensive analysis of dark tourism: understanding tourist behavior and implications for future research / Kexin Chen. London : University College London, 2023. 16 p.
23. Fonseca A. P., Seabra C., Silva C. Dark Tourism: Concepts, Typologies and Sites. *Journal of Tourism Research & Hospitality*. 2016. Vol. 6. P. 1–6. URL: <https://surl.li/jbnsbm> (дата звернення: 26.11.2024).
24. Krishna Sumanth M., Narendar K. V. S. Dark Tourism: The Attractive Dark Side of Tourism. *International Journal of Research and Analytical Reviews (IJRAR)*. 2022. Vol. 10, № 4. P. 266–272. URL: <https://ijcrt.org/papers/IJCRT2204260.pdf> (дата звернення: 26.11.2024).
25. Lewis H., Schrier T., Xu S. Dark tourism: motivations and visit intentions of tourists. *International Hospitality Review*. 2021. Vol. 35, No. 2. P. 107–124. URL: <https://surl.li/fmfytf> (дата звернення: 16.04.2025).

26. Lin Z., Zhang S., Yhang W.-J. Storytelling in dark tourism: The role of flow experience and national identity. *SAGE Open*. 2024. Т. 14, № 2. P. 1–18. URL: <https://surli.cc/nboqde> (дата звернення: 23.03.2025).
27. Naik S. N., Botre P. B. Dark tourism concept, features and significance in India. *International Journal of Research and Analytical Reviews (IJRAR)*. 2019. Vol. 6, № 2. P. 51–57. URL: <https://surl.li/rysrpy> (дата звернення: 27.11.2024).
28. Podoshen J. S., Venkatesh V., Wallin J., Andrzejewski S. A., Jin Z. Dystopian dark tourism: An exploratory examination. *Tourism Management*. 2015. Vol. 51. P. 316–328. URL: <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2015.05.002>
29. Preservation of Records, Knowledge and Memory (RK&M) Across Generations: Improving Our Understanding. OECD Publishing. 2013. 88 p. URL: <https://surl.li/rysrpy> (дата звернення: 23.03.2025).
30. Seaton A. V. Guided by the Dark: from thanatopsis to thanatourism. *International Journal of Heritage Studies*. 1996. Vol. 2. P. 234–244. URL: <https://surli.cc/ycpgnh> (дата звернення: 05.05.2025).
31. Sousa Ferreira M. Dark Tourism and the Creation of Cultural Memory : dissertation for a Master's Degree in Tourism Management. Instituto Politécnico de Viseu, 2022. 114 p. URL: <https://surl.li/cuydqu> (дата звернення: 24.11.2024).
32. Stone P. A dark tourism spectrum: towards a typology of death and macabre related tourist sites, attractions and exhibitions. *Tourism: An Interdisciplinary International Journal*. 2006. Vol. 54, № 2. P. 145–160. URL: <https://surl.li/pjytma> (дата звернення: 05.05.2025).
33. Szalaiová D., Vidrinskas M. Illuminating the Dark: Measuring Emotional Experiences of Dark Tourism Consumers : Bachelor's thesis / Linnéuniversitetet, Kalmar Växjö, 2022. 64 p. URL: <https://surl.li/xjhlbv> (дата звернення: 26.04.2025).
34. The Book of Memorials / Vermont Granite Museum. Vermont, 2015. 49 p. URL: <https://surl.li/ylyrnq> (дата звернення: 23.03.2025).
35. Банк даних | Державна служба статистики України. URL: <https://surl.li/bpbvbu> (дата звернення: 09.05.2025).

36. Бронетехніка з експозиції Музею АТО відправиться на передову // Телеканал «ДніпроTV». URL: <https://surli.cc/jevbfj> (дата звернення: 14.05.2025).
37. Гладських О. У 2021 році Чорнобиль відвідало вдвічі більше туристів, майже половина з них – іноземці. *Delo.ua*. URL: <https://surl.li/lmpfnx> (дата звернення: 07.05.2025).
38. ДАРТ закликає компанії утриматись від «темного туризму». *Державне агентство розвитку туризму України*. 2023. URL: <https://surl.li/miiuar> (дата звернення: 01.04.2025).
39. Дніпро: рятувальники долучилися до відкриття першого в Україні музею, присвяченого АТО. *Державна служба України з надзвичайних ситуацій*. 2024. URL: <https://surli.cc/jyqniz> (дата звернення: 05.05.2025).
40. Екологічний тур до Чорнобиля – замовлення онлайн – Туристичний оператор «Нью Лоджик». URL: <https://surl.li/kivjed> (дата звернення: 05.05.2025).
41. Карта замінованих територій України. *Freeway*. URL: <https://surl.li/btyuci> (дата звернення: 16.05.2025).
42. Міністерство культури та інформаційної політики України. 1419 пам'яток культурної спадщини та 2233 об'єкти культурної інфраструктури постраждали в Україні через російську агресію. *МКІІІ*. 2024. URL: <https://surl.li/fehfer> (дата звернення: 05.04.2025).
43. Музеї. Меморіал імені Василя Стуса. URL: <https://memorialstusa.com.ua/museum/> (дата звернення: 07.05.2025).
44. Музей «Територія терору» – Музеї 3D. URL: <https://surl.li/pcapsj> (дата звернення: 06.05.2025).
45. Офіційний сайт протимінної діяльності ДСНС України. URL: <https://mine.dsns.gov.ua/> (дата звернення: 16.05.2025).
46. Попит на екскурсії до Чорнобиля зріс на 40% завдяки серіалу. *Хмарочос*. 2019. URL: <https://surl.lu/ekfzru> (дата звернення: 08.05.2025).

47. Руденко О. Туризм у часи війни: як і куди подорожують українці. *Україна молода*. 2023. URL: <https://umoloda.kyiv.ua/number/0/188/168839> (дата звернення: 01.04.2025).
48. Світ вшановує пам'ять жертв російської окупації Бучі. *Голос Америки*. 2024. URL: <https://surli.cc/xochlo> (дата звернення: 05.04.2025).
49. Тюрма на Лонцького | Національний музей-меморіал жертв окупаційних режимів. URL: <http://www.lonckoho.lviv.ua/> (дата звернення: 06.05.2025).
50. Чорнобиль потрапив до рейтингу найцікавіших туристичних місць. *DOVKOLA.MEDIA*. 2019. URL: <https://surl.lu/apicpc> (дата звернення: 26.04.2025).
51. CHORNOBYL TOUR. Офіційний сайт. URL: <https://chernobyl-tour.com/english/> (дата звернення: 26.04.2025).
52. Chornobyl-tour.ua. Офіційний сайт туроператора. URL: <https://www.chernobyl-tour.com> (дата звернення: 06.05.2025).
53. Dark Tourism – the guide to dark travel destinations around the world. URL: <https://dark-tourism.com/index.php> (дата звернення: 26.11.2024).
54. Dark tourism: Understanding the attraction of death and disaster. *International Business Times*. 2012. URL: <https://surl.li/jpjmft> (дата звернення: 16.04.2025).
55. Gamma Travel. Офіційний сайт. URL: <https://gammatravel.com.ua> (дата звернення: 06.05.2025).
56. Google Trends. URL: <https://trends.google.com/trends?geo=&hl=eng> (дата звернення: 26.11.2024).
57. HotelMix – онлайн-сервіс для бронювання готелів. URL: <https://hotelmix.com.ua/> (дата звернення: 05.05.2025).
58. Hotels24 – сервіс онлайн-бронювання готелів в Україні. URL: <https://hotels24.ua/uk/> (дата звернення: 05.05.2025).

59. How did you discover Chernobyl? *Reddit*. 2021. URL: <https://surl.li/phagvy> (дата звернення: 16.05.2025).
60. Number of tourists in the Chernobyl Exclusion Zone from 2017 to 2021. *Statista*. 2023. URL: <https://surli.cc/dbbdmu> (дата звернення: 01.04.2025).
61. Real Chernobyl. Екстремальні тури до зони відчуження. URL: <https://realchernobyl.com> (дата звернення: 06.05.2025).
62. SoloEast Travel. Пропозиції турів до Чорнобильської зони. URL: <https://www.tourkiev.com/chernobyltour> (дата звернення: 06.05.2025).
63. Tours2Chernobyl. Інформація про тури до Прип'яті та ЧАЕС. URL: <https://tours2chernobyl.com> (дата звернення: 06.05.2025).
64. Tripadvisor – міжнародний туристичний сервіс відгуків та бронювання. URL: <https://www.tripadvisor.com/> (дата звернення: 05.05.2025).
65. UA-Travels: туристичний портал України. URL: <https://ua-travels.in.ua/> (дата звернення: 05.04.2025).
66. UNESCO World Heritage Centre. URL: <https://whc.unesco.org/> (дата звернення: 23.03.2025).
67. Ukraine's Dark Tourism Boom: Visitors Flock to War-Torn Kyiv and Irpin, Redefining New Global Travel Trends. *Travel and Tour World*. 2024. URL: <https://surl.li/wpthsy> (дата звернення: 09.05.2025).
68. Ukraine launches Dark Tourism in Ukraine. *Visit Ukraine*. 2023. URL: <https://surl.lu/tcticy> (дата звернення: 01.04.2025).
69. War Tours Ukraine – Evidence of russian aggression with your own eyes. WarTours Ukraine. URL: <https://wartours.in.ua/en/> (дата звернення: 09.05.2025).
70. Концепція Національного меморіального комплексу Героїв Небесної Сотні – Музею Революції Гідності. Київ, 2017. 58 с. URL: <https://surl.li/qkemop> (дата звернення: 26.04.2025).
71. Курсанти відвідали Національний музей-меморіал пам'яті жертв Голодомору в Україні. *Національна академія внутрішніх справ*. 2023. URL: <https://surl.li/outyjm> (дата звернення: 26.04.2025).

72. Welcome. Кам'яна могила / Департамент культури, туризму, молодіжної політики та розвитку Запорізької облдержадміністрації; КЗ «Запорізька обласна бібліотека для юнацтва» Запорізької обласної ради. Запоріжжя, 2023. 16 с. URL: <https://surl.li/axcfcq> (дата звернення: 05.05.2025).

Додатки

Додаток А

Перелік найбільш популярних у світі DESTИНАЦІЙ «темного» туризму за макрорегіонами

№	Назва DESTИНАЦІЇ	Країна	Місцезнаходження
Європейський туристичний регіон			
1.	Замок Бран («замок Дракули»)	Румунія	Трансільванія, м. Бран
2.	Некрополь Глазго	Шотландія	м. Глазго
3.	Імперський військовий музей	Англія	Район Ламбет, м. Лондон
4.	Концентраційний табір «Аушвіц»	Польща	м. Аушвіц
5.	Помпеї	Італія	Провінція Неаполь, м. Помпеї
6.	Римський Колізей	Італія	м. Рим
7.	Плацдарм «Омаха»	Франція	Регіон Нормандія, м. Кольвіль-сюр-Мер
8.	Руїни Монтсеррат	Іспанія	Регіон Каталонія, поблизу м. Барселона
9.	Концентраційний табір Маутгаузен	Австрія	м. Маутгаузен
10.	Катакомби Парижа	Франція	Регіон Іль-де-Франс, м. Париж
11.	Будинок Анни Франк	Нідерланди	Принсенграхт, м. Амстердам
10.	Дім терору	Угорщина	м. Будапешт
11.	Замок і сади Манкастер, Озерний край	Англія	Графство Камбрія
Американський туристичний регіон			
12.	Національний меморіал і музей Ground Zero	США	Нижній Мангеттен, м. Нью-Йорк
13.	В'язниця Алькатрас	США	О. Алькатрас, м. Сан-Франциско
14.	Район Чорнобиля в Пенсильванії	США	Штат Пенсильванія
15.	Ядерний полігон Бікіні	США	Острови Бікіні
16.	Арлінгтонський національний цвинтар	США	Штат Вірджинія, м. Арлінгтон
17.	Міст Золота Брама	США	м. Сан-Франциско
18.	Перл-Гарбор	Гаваї	Острів Оаху
Азіатсько-Тихоокеанський регіон			
19.	Поля смерті і Музей геноциду Туол Сленг	Камбоджа	м. Пномпень
20.	Атомна бомба Хіросіма та Нагасакі та парки Миру	Японія	Префектури Хіросіма (м. Хіросіма) та Нагасакі (м. Нагасакі)

Продовження таблиці

21.	Кимсусанський меморіальний палац	Північна Корея	м. Пхеньян
22.	Газовий вогняний кратер Дарваза	Туркменістан	Дашогузький веляят
23.	Музей жертв війни	В'єтнам	3-й округ, м. Хошимін
24.	Демілітаризована зона	Республіка Корея	Кордон між Південною та Північною Кореєю
25.	Вулкан Пінатубо	Філіппіни	Провінція Пампанга
26.	Амрітсар	Індія	Штат Пенджаб, м. Амрітстар
27.	Меморіал різанини в Нанкіні	Китай	м. Нанкін
28.	Аокігахара (ліс самогубств)	Японія	Острів Хонсю, підніжжя гори Фудзі
Африканський туристичний регіон та Близький Схід			
29.	Меморіал геноциду в Кігалі	Руанда	м. Кігалі
30.	Руїни Пальміри	Сирія	м. Пальміра
31.	Єгипетські піраміди	Єгипет	м. Каїр

Складено автором за матеріалами: [53]

Додаток В

Основні кількісні показники музеїв та меморіалів світу

Музеї				
Назва	Місце знаходження	Кількість відвідувачів (щорічно), осіб	Кількість експонатів	Площа музею (виставкової зони), м ²
Національний меморіал і музей Ground Zero	США, м. Нью-Йорк	2 000 000	74 000	10 000
Воєнно-історичний музей Бундесвера	Німеччина, м. Дрезден	400 000	150 000	14 000 (будівля) 20 000 (територія)
Державний музей Аушвіц-Біркенау	Німеччина, м. Освенцім	1 400 000	131 000	1 500 000
Музей атомного бомбардування Нагасакі	Японія, м. Нагасакі	300 000	~50 000	15 400
Хіросімаський меморіальний «Музей Миру»	Японія, м. Хіросіма	2 000 000	20 000	4 000
Імперський воєнний музей	Англія, м. Лондон	2 000 000	10,700,000	6 500
Музей ВПС США з "Боксаром"	США, м. Дейтон	1 000 000	360	104 000
Меморіал Верден	Франція, м. Флер-деван-Дуомон	130 000	2 000	3 200
Національний музей ядерної науки та історії	США, округ Берналілло	68 000	120	2800 (будівля) 36 400 (територія)
Музей і місце пам'яті ESMA	Аргентина, м. Буенос-Айрес	~360 000	700	176 000
Музей апартеїду	Південна Африка, м. Йоганнесбург	200 000	22 виставки	70 000
Музей залишків війни	В'єтнам, м. Хошимін	500 000	15 000	3 000
Музей геноциду Туол Сленг	Камбоджа, м. Пномпень	250 000	81 пам'ятних місць	240 000
Музей пам'яті та прав людини	Чилі, м. Сантьяго	150 000	500 фото	8 000
Національний музей Голодомору-геноциду	Україна, м. Київ	190 000	60 000	14 000 (будівля) 3 500 (виставкова територія)

Продовження таблиці

Меморіали			
Назва	Країна	Кількість відвідувачів (щорічно), осіб	Площа музею (виставкової зони), м ²
Перл-Гарбор	Гаваї, о. Оаху	1 400 000	40 000 000
Меморіальний центр геноциду Мурамбі	Руанда, м. Караба	42 000	95 500 (територія) 54 900 (буферна зона)
Меморіал геноциду Бісесеро	Руанда, м. Каронгі	~50 000	66 400 (територія) 1 059 400 (буферна зона)
Меморіал убитим євреям Європи	Німеччина, м. Берлін	480 000	19 000
Меморіал Берлін-Гогеншенгаузен	Німеччина, м. Берлін	450 000	400 (виставка) 160 (аерофотознімок)
Національний меморіал за мир і справедливість	США, м. Монтгомері	400 000	60 000
Цицернакаберд	Арменія, м. Єреван	~100 000	1 000 000
Поля смерті	Камбоджа, м. Пномпень	250 000	40 000
Око, яке плаче	Перу, м. Ліма	~50 000	1 500
Вілла Грімальді	Чилі, м. Сантьяго	20 000	10 000

Складено автором за матеріалами: [18; 53; 66]

Додаток С

Ресурсна база «темного» туризму України

Пам'ятки	Тип пам'ятки за тематикою «темного» туризму	Стан розвитку
Чорнобильська зона відчуження та місто Прип'ять	Туризм катастроф	Чорнобильська зона є найвідомішим об'єктом темного туризму в Україні та відома у світі. Має розвинену інфраструктуру турів, включно з офіційними операторами, гідами, інтерактивними виставками. Проте через військові дії 2022 року стабільна діяльність була призупинена.
Національний музей «Меморіал жертв Голодомору»	Туризм «смерті»	Хоча кожна з цих пам'яток має власну тематичну специфіку (Голодомор, Голокост, радянські репресії, етнічні трагедії тощо), їх об'єднує спільна мета – збереження історичної пам'яті про загибель тисяч невинних людей. Вони несуть як історико-меморіальне, так і просвітницьке значення.
Тюрма на Лонцького		
Музей «Пам'ять єврейського народу та Голокост в Україні»		
Меморіальний музей тоталітарних режимів «Територія Терору»		
Бабин Яр		
Пам'ятник мемонітам	Некропольний туризм	Некропольний туризм в Україні представлений переважно історичними кладовищами, такими як Личаківський цвинтар, Байкове кладовище чи єврейський кіркут. Особливо виділяється Личаківський некрополь, що вже давно включений до екскурсійних маршрутів, і активно відвідується як нашими, так і іноземними туристами. Цей тип туризму має значний потенціал, якщо інфраструктура буде налагоджена.
Кіркут (єврейське кладовище)		
Личаківський цвинтар		
Байкове кладовище		

Продовження таблиці

Кам'яна Могила	Містичний туризм	Так звані «містичні» локації приваблюють туристів переважно у форматі окремих тематичних екскурсій, та і не з метою якогось інтелектуального просвітництва, а скоріш із розважальною метою через комерціалізацію. Але деякі об'єкти містичного туризму подаються як частина архітектурного чи історико-культурного туризму, і про загадкову складову туристи можуть дізнатися лише самостійно.
Мавринський майдан		
Олеський замок		
Підгорецький замок		
Антонієві печери Троїцько-Іллінського монастиря		
Домініканський собор		
Музей гуцульської магії		
Місто Буча	Військовий туризм	В Україні набув особливого значення після 2014 року, а особливо з початком повномасштабної війни у 2022 році. Такі місця, як вже зазначені в таблиці, стали не лише символами українського супротиву, а символами пам'яті та солідарності українців у протистоянні російській агресії. Але якщо говорити про військовий туризм у контексті туристичних напрямків, через етичні та безпекові ризики, вони ще перебувають на стадії формування.
Місто Ірпінь		
Деокуповані міста Київщини		
Музей АТО		

Складено автором за матеріалами: [9; 65]

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
ННІ «Каразінський інститут міжнародних відносин та туристичного бізнесу»
Кафедра світової політики, дипломатії та туристичного бізнесу

ВІДГУК НАУКОВОГО КЕРІВНИКА

на кваліфікаційну бакалаврську роботу студентки
Скляренко Анастасії Ігорівни спеціальності 242 «Туризм»
на тему «Темний туризм як спосіб збереження історичної пам'яті»

«30» травня 2025
м. Харків

Кваліфікаційна робота Скляренко Анастасії Ігорівни присвячена темному туризму як способу збереження історичної пам'яті. Явище темного туризму поступово посідає чільне місце в системі сучасних туристичних практик, виконуючи важливу функцію збереження історичної пам'яті та осмислення подій, що мали значний вплив на суспільний розвиток. Формування туристичних пропозицій у цьому сегменті сприяє поглибленню тематичної спеціалізації, розширенню географії маршрутів та приверненню уваги до місць, що донедавна залишалися поза межами масового туризму.

Студентка Скляренко А.І. у бакалаврській роботі дослідила сутність та визначення поняття «темний туризм», ретельно розглянула класифікацію темного туризму, вивчила актуальний закордонний досвід розвитку темного туризму. У другому розділі студентка оцінила ресурсний потенціал розвитку темного туризму в Україні, проаналізувала стан розвитку темного туризму в країні та визначила перспективи розвитку темного туризму в Україні.

Особливу цінність роботи становить аналіз нових викликів, зокрема зазначено, що повномасштабна війна РФ проти України істотно посилили запит на туристичні формати, які виконують також просвітницьку та

ідентифікаційну роль. Здобувачкою висвітлено, що важливим чинником успішної реалізації таких продуктів є злагоджена комунікація між операторами, гідами, представниками місцевих громад та іншими учасниками галузі. Системне вивчення цього напрямку сприяє сталому розвитку туризму й орієнтації галузі на збереження національної спадщини та адаптацію до соціокультурних змін.

Зроблені висновки, пропозиції та рекомендації мають достатню обґрунтованість і достовірність, й одержані Скляренко А.І. особисто на базі вивчення значного обсягу спеціальної наукової літератури, а також власних досліджень. Робота супроводжується актуальним статистичним та графічним матеріалом у вигляді рисунків та таблиць.

Скляренко А.І. зарекомендувала себе як відповідальна, старанна та наполеглива студентка, здатна самостійно опрацьовувати наукову літературу, аналізувати дані й формулювати обґрунтовані пропозиції.

Дипломна робота за оформленням і змістом відповідає вимогам, що пред'являються до кваліфікаційних бакалаврських робіт, і може бути допущена до захисту в ЕК.

Науковий керівник:

канд. екон. наук, доцент,

доцент кафедри світової політики,

дипломатії та туристичного бізнесу

Харківського національного університету

імені В.Н. Каразіна

Михайло СІДОРОВ

Харківський національний
університет імені В.Н Каразіна,
м. Харків, м. Свободи, 6
«02» червня 2025 року

Екзаменаційній комісії
із захисту дипломних робіт
спеціальності 242«Туризм»

ЗОВНІШНЯ РЕЦЕНЗІЯ

на кваліфікаційну бакалаврську роботу студентки спеціальності
242 «Туризм»

Скляренко Анастасії Ігорівни

на тему: «Темний туризм як спосіб збереження історичної пам'яті»

Темний туризм набуває дедалі більшого значення у сучасній туристичній індустрії, виступаючи як засіб переосмислення історичного досвіду та збереження пам'яті про події, що мали суспільно важливе значення. Події останніх років, пов'язані з війною в Україні, актуалізували потребу у створенні туристичних форматів, які не лише інформують, а й формують стійке уявлення про національну історичну ідентичність. Крім зовнішнього просування, важливим є й налагодження ефективної взаємодії між усіма учасниками туристичного процесу, що забезпечує якісну реалізацію таких турів. Дослідження у цьому напрямі допомагають галузі туризму краще реагувати на соціальні запити та сприяти збереженню культурно-історичної спадщини у трансформаційний період.

Дипломна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків та додатків. Структура роботи повністю розкриває проблематику дослідження, є логічною та обґрунтованою, мета та завдання, які ставилися в роботі, досягнуті.

Перший розділ бакалаврської роботи Скляренко А.І. присвячений теоретичним аспектам дослідження темного туризму, досліджено сутність та визначення поняття «темний туризм», розглянуто класифікацію темного туризму, вивчено закордонний досвід розвитку темного туризму.

У другому розділі оцінено ресурсний потенціал розвитку темного туризму в Україні, проаналізовано стан розвитку темного туризму в країні та визначено перспективи розвитку темного туризму в Україні.

Авторкою була успішно вирішена мета дипломної роботи. Досліджено сутність темного туризму як соціокультурного явища, розкрито його типологію та мотивації відвідувачів. Вивчено іноземний досвід та обґрунтовано, що танатотуризм є важливим інструментом збереження колективної пам'яті. Україна має значний потенціал для розвитку цього напрямку завдяки історичній спадщині та інфраструктурі. Запропоновано поетапний план розвитку з акцентом на етичність, участь громад та подолання наслідків війни.

Дискусійні питання, зауваження та побажання: у тексті роботи іноді зустрічаються граматичні та стилістичні помилки, а також – занадто довгі речення.

Запропонована робота є завершеним, самостійним науковим дослідженням, яке цілком відповідає встановленим вимогам до робіт відповідного кваліфікаційного рівня. За умови успішного захисту в Державній екзаменаційній комісії, робота заслуговує на оцінку відмінно, зокрема – 93 бали.

Рецензент:

канд. екон. наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних
економічних відносин та логістики
Харківського національного університету
імені В.Н. Каразіна

Роман КОВАЛЕНКО